

Škola za sve

Uključivanje djece sa razvojnim smetnjama u obrazovanje

Škola za sve

Uključivanje djece sa razvojnim teškoćama u obrazovanje

Ovaj dokument publikovan je uz finansijsku podršku Evropske Komisije. Ovdje izneseni stavovi su stavovi autora publikacije i stoga ni na koji način ne odražavaju mišljenje Evropske Komisije.

Izdavač
Save the Children
17 Grove Lane
London SE5 8RD
Tel +44 (0)20 7703 5400
Fax +44 (0)20 7793 7630

Prvo izdanje 2000. godine

Save the Children UK, 2002. godine

Na ovu publikaciju postoje autorska prava, ali može biti reprodukovana u obrazovne svrhe, bez novčane naknade ili prethodne dozvole. **Prodaja nije dozvoljena.** Za kopiranje i korišćenje u druge svrhe, potrebna je prethodna pismena dozvola izdavača i/ili novčana naknada.

Registered Charity No.213890

Naslov originala

„Schools for All
Including disabled children in education“
Autor: Susie Miles

Izdavač:
Save The Children UK
Program za Crnu Goru
Atinska 54
Podgorica

Za izdavača:
Mirjana Đurović

Prevod:
Jasmina Đorđević

Lektor:
Irena Ivanović

Dizajn i priprema za štampu:
Baroom Baroom

Stampa:
AP Print, Podgorica

Tiraž:
1000 primjeraka

Podgorica, 2007. godine

CIP- katalogizacija i publikacija
Centralna narodna biblioteka Crne Gore, Cetinje

Sadržaj

Zahvalnost	6
Uvod	7
Za koga su ove smjernice?.....	7
Šta one pokrivaju?	7
Kako su ove smjernice organizovane?	8
Kako koristiti ove smjernice?	9
1. Šta je inkluzivno obrazovanje?	11
Šta podrazumijevamo pod 'razvojnim teškoćom'	11
Šta je 'specijalno obrazovanje'?	12
Kakva je razlika između integrisanog i inkluzivnog obrazovanja?	14
Podrška dječijem razvoju.....	16
Dijagram: mijenjanje obrazovnog sistema	17
2. Zašto Save the Children UK promoviše uključivanje djece sa razvojnim teškoćama u obrazovanje?	18
Pomijeranje stavova unutar Save the Children-a UK	18
Obrazovna strategija Save the Children-a UK	19
Koje su koristi od inkluzije?	20
Oruđe za radionicu: Obrazovne prilike za djecu s razvojnim teškoćama	24
3. Inkluzivno obrazovanje i prava	25
Konvencija UN o pravima djeteta (1989)	25
Izjava u Salamanki i Okvir za akciju (1994)	27
Predložena Konvencija UN o pravima ljudi sa ometenošću	27
Oruđe za radionicu: Dječja prava i inkluzivno obrazovanje	28
4. Prepreke inkluzivnom obrazovanju	29
Negativni stavovi	29
Nevidljivost u zajednici	30
Nevidljivost u školi	31
Trošaci	32
Fizički pristup	33
Brojnost odjeljenja	34
Siromaštvo	35
Diskriminacija prema polu	36
Zavisnost	37
Vanredno stanje, sukobi i izbjeglištvo	38
Oruđe za radionicu: Prepreke inkluzivnom obrazovanju	39

5. Kako pružiti podršku inkluzivnom obrazovanju?	40
Promovisanjem pozitivnih stavova	40
Promovisanje inkluzivnog okruženja za učenje	41
Promovisanje rane intervencije	43
Promovisanje pozitivnih modela	44
Promovisanje razvoja odgovarajuće politike	45
Promovisanje promjene sistema u obrazovanju	47
Oruđe za radionicu: Mapiranje područja za podršku inkluzivnom obrazovanju	49
6. Kako da profunkcioniše inkluzivno obrazovanje	50
Promjena u sistemu	50
Škole	52
Upravljanje školama	53
Nastavnici	54
Učešće djece	55
Učešće zajednice	55
Oruđe za radionicu: Planiranje aktivnosti	57
Praktični savjeti i oruđa: Uvod	58
1. Fizičko okruženje	59
2. Okruženje za učenje	61
3. Posmatranje i procjena djeteta	66
4. Savjet i literatura	74
5. Međunarodna dokumenta	75
6. Dodatni izvori	79
7. Povratne informacije	83

Zahvalnost

Ovaj dokument je napisala Susie Miles, u bliskoj saradnji sa Shireen Miller, Ingrid Lewis i Marlies van der Kroft (Save the Children Velike Britanije). Urednik je bila Emma Cain.

Nekoliko ljudi je dalo svoje komentare na smjernice tokom procesa pisanja i željeli bismo da im se zahvalimo na njihovom doprinosu i savjetima. To su: Marion Molteno, Amanda Seel, Jamie Williams, Emmanuelle Abrioux, Janet Holdsworth, Hazel Jones and Mel Ainscow.

Uvod

Za koga su ove smjernice?

Ove smjernice su namijenjene obrazovnom osoblju organizacije Save the Children Velike Britanije (SC UK) i partnerima koji pokušavaju da razviju praksu inkluzivnog obrazovanja, naročito, uključivanje djece s razvojnim teškoćama u obrazovanje. One su, takođe, namijenjene osoblju i partnerima koji rade u sektorima koji se bave razvojnim teškoćama, rehabilitacijom u zajednici i drugim, a koji razvijaju veze sa obrazovnim programima ili mogu biti pozvani da daju doprinos radu na inkluzivnom obrazovanju.

Šta one pokrivaju?

Ove smjernice daju holistički pogled na obrazovne potrebe djece s razvojnim teškoćama tako što preispituju okruženje u kojem sva djeca uče. Centralna poruka je da u redovnim obrazovnim institucijama mogu da uključe djecu koja imaju naročitu obrazovnu potrebu zbog zaostajanja u razvoju ili razvojne teškoće. Inkluzivno obrazovanje podrazumijeva pristupe učenju gdje je **djete u centru pažnje** (a ne nastavni program). Ovi pristupi su zasnovani na prihvatanju činjenice da djeca uče i razvijaju se na različite načine i različitom dinamikom i teže stvaranju okruženja za učenje koje odgovara potrebama svakog djeteta ponaosob, uključujući i djecu s razvojnim teškoćama.

Prioritetne potrebe djece s
razvojnim teškoćama
nijesu posebne, one su osnovne.
Djeci s razvojnim teškoćama
treba hrana,
dom, ljubav i privrženost, zaštita
i obrazovanje.

Svrha ovih smjernica je da podrži proces u kojem bi škole postale **pristupačnije** za djecu s razvojnim teškoćama i **odgovorile** njihovim potrebama.¹ Pod 'pristupačnošću' se ne podrazumijeva samo da djeca s razvojnim teškoćama idu u školu – to znači da bi ona, takođe, trebalo da imaju koristi od školovanja i da ostvaruju kurikulum. U isto vrijeme, školsko okruženje treba da bude fleksibilno i da pruža podršku, tako da može da odgovori potrebama svakog djeteta ponaosob, a ne da samo pretpostavlja da bi dijete trebalo da se prilagodi raspoloživom obliku obrazovanja.

Ove smjernice naglašavaju da unapređenja **kvaliteta obrazovanja** ide uporedo sa

1 Vidjeti u Save the Children (1999) *Ka školama koje imaju razumijevanja* detaljniju analizu veze između kvaliteta obrazovanja i pružanja razumijevanja za potrebe djece.

inkluzijom: pristupačne, kvalitetne sredine za učenje koje imaju razumijevanja biće korisne svoj djeci, ali su naročito važne djeci s razvojnim teškoćama. Značajno je, na primjer, da djeca sa oštećenjima sluha sjede na mjestu s kojeg mogu dobro da vide, da nastavnici koriste velika, jasna slova na tabli i da eliminišu buku iz okoline. Ove mjere će biti pomoć u učenju svoj djeci, ali su osobito važne da omoguće djeci sa oštećenjem sluha da savladaju kurikulum.

Mi istražujemo **prepreke** koje sprječavaju djecu s razvojnim teškoćama da uče, naglašavajući značaj stvaranja okruženja bez barijera, gdje su sva djeca dobrodošla i u kojem se vodi računa o potrebama i mogućnostima djece ponaosob.

Mi se usredsređujemo na značaj suprotstavljanja prevladajućim shvatanjima i **stavovima** prema djeci s razvojnim teškoćama, koji često predstavljaju najveću prepreku pristupu djece s razvojnim teškoćama redovnom obrazovanju, ali, takođe, priznajemo potrebu za praktičnim uputstvima o tome kako uključiti djecu s razvojnim teškoćama na različitim nivoima.

Iako su smjernice, prvenstveno, fokusirane na **škole**, dosta informacija je, takođe, relevantno i za čitaoce koji se bave djecom i **van škole**. Isti osnovni principi mogu biti primijenjeni na obrazovne programe kako u školi, tako i van nje.

Konačno, ne tvrdimo da je razvoj inkluzivnog obrazovanja lak proces. Naglašavamo da je ovo često **zahtjevan i izazovan** zadatak za škole i nastavnike – koji treba da preispitaju svoja shvatanja, dopune i izgrade svoje kapacitete i razviju nove vještine kako bi uključili **SVE** učenike iz određene zajednice.

Kako su smjernice organizovane?

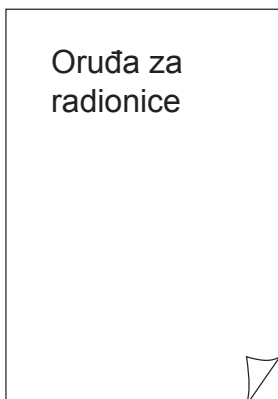
Smjernice su podijeljene u šest poglavlja, s nekim praktičnim savjetima i oruđima na kraju.

U Poglavlju **1** definišemo ključne termine, poput '**inkluzivno**' i '**integrisano**' obrazovanje. Zatim, u Poglavlju **2**, dajemo razloge zbog kojih SC UK podržava inkluzivno obrazovanje. Poglavlje **3** istražuje međunarodna dokumenta, uključujući Konvenciju o pravima djeteta UN (1989) i šta ona kaže o obrazovanju i djeci s razvojnim teškoćama. Zatim ispitujemo, u Poglavlju **4**, neke od prepreka na koje očekujemo da naiđemo kada promoviramo i razvijamo inkluzivno obrazovanje. Načini na koje SC UK može da podrži razvoj inkluzivnog obrazovanja dat je u Poglavlju **5** i konačno, u Poglavlju **6**, dajemo rezime ključnih principa i aktivnosti uključenih u pretvaranje inkluzivnog obrazovanja u realnost.

U smjernicama ima i studija slučaja. One ne moraju nužno biti primjeri 'najbolje prakse', već ilustruju neke od pitanja i izazova i daju primjere nekih pristupa koji mogu biti od pomoći drugim čitaocima.

Kako koristiti smjernice?

Oruđa za radionice

Na kraju svakog odjeljka naći ćete oruđa za radionice. U ovo su uključena pitanja i aktivnosti koja će vama i vašem timu pomoći da promišljate kroz neka pitanja koja su pokrenuta, uzimajući u obzir kako se ona uklapaju u vaš konkretni kontekst. Iako su ova oruđa urađena da bi ih koristili timovi (vođe projekta, zemaljski/regionalni menadžeri ili u zajedničkom radu s partnerskim organizacijama), njih, takođe, mogu da čitaju i koriste i individualni čitaoci.

Praktični savjeti i oruđa

Na kraju ovih smjernica naći ćete nekoliko strana sa dodatnim informacijama koje će, možda, biti korisne nekim čitaocima. One daju savjete i praktična oruđa za uključivanje djece s razvojnim teškoćama u redovne škole. Međutim, **nije** namjera ovih strana i glavnih smjernica da budu 'knjiga recepata' – takav pristup ne bi funkcionisao!

Od vas zavisi kako ćete koristiti ove strane. Na primjer, neke mogu biti korisne da se iskopiraju kao materijal za sastanke ili obuku za inkluzivno obrazovanje. Neke, prosto, mogu da vam pruže dodatne informacije ili ček liste, da biste proširili ono što ste pročitali u brošuri.

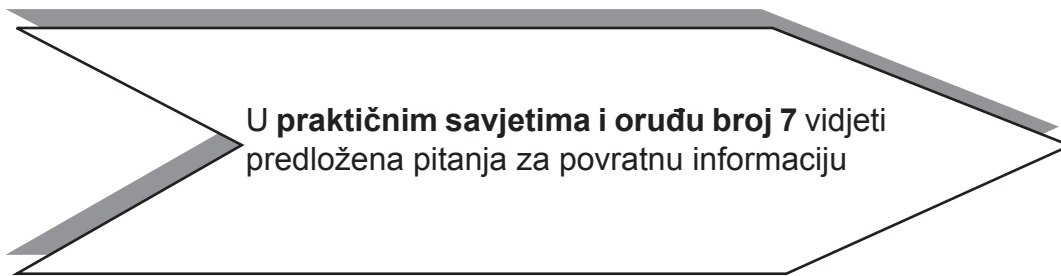
Poster

Uz ovu brošuru, takođe, ide i poster. Zaposleni u SC UK koji se bave ovom oblašću i partneri su nas zamolili da uradimo poster s nekim kratkim, simpatičnim porukama o inkluzivnom obrazovanju. Ubrzo smo shvatili da je potreban neki bolji resurs, ali smo takođe pratili i originalnu ideju i uradili poster koji ide uz ovu brošuru tako što smo naglasili nekoliko ključnih poruka. Možete ga postaviti u svoju kancelariju, podijeliti kopije drugim agencijama ili ga koristiti tokom obuke i podizanja svijesti.

Budućnost

Ove smjernice ne pretenduju da budu definitivan vodič za inkluzivno obrazovanje. One predstavljaju jedan stalni proces učenja i razmjene u okvirima SC UK. Nadamo se da će one biti ažurirane, poboljšane, povećane i ponovo izdate.

Molimo vas da nam kažete šta mislite o ovom resursu. Dajte nam svoje sugestije za poboljšanje ili dodatke i recite nam da li imate neko drugo iskustvo ili studije slučaja koje bi mogle ilustrovati pojedina pitanja.

1.

Šta je inkluzivno obrazovanje?

U ovom poglavlju objasnićemo koncept 'inkluzivnog obrazovanja', kako se ono primjenjuje na djecu s razvojnim teškoćama i kako se to razlikuje od 'specijalnog obrazovanja'.

Inkluzivno obrazovanje je proces porasta učešća svih učenika u školama, uključujući i one s razvojnim teškoćama.² Riječ je o restrukturiranju kulture, politike i prakse u školama tako da one odgovaraju različitim učenicima u njihovom mjestu. Ono ima sljedeće karakteristike:³

Inkluzivno obrazovanje

- prihvata da sva djeca mogu da uče;
- prihvata i poštuje razlike kod djece: uzrast, pol, nacionalnost, jezik, razvojnu teškoću, HIV i TB status itd;
- omogućava obrazovnim strukturama, sistemima i metodologijama da odgovore potrebama sve djece;
- dio je šire strategije za promovisanje inkluzivnog društva;
- dinamičan je proces koji stalno evoluira.

Inkluzivno obrazovanje se razlikuje od **specijalnog obrazovanja** koje se pojavljuje u različitim oblicima, uključujući specijalne škole, mala odjeljenja i integraciju djece pojedinačno uz specijalizovanu podršku. Prije nego što pređemo na istraživanje ovih različitih pristupa obrazovanju za djecu s razvojnim teškoćama, bilo bi korisno da pojasnimo šta podrazumijevamo pod pojmom 'razvojna teškoća'.

Šta podrazumijevamo pod 'razvojnoum teškoćom'?

Nema jedne, opšteprihvaćene definicije pojma 'razvojna teškoća'. SC UK vjeruje da ono što „ometaju“ dijete nije smetnja sama po sebi. Način na koji društvo odgovara na djetetovu poteškoću je „ometajući“, jer stvara diskriminaciju i prepreke za učešće (uključujući učešće u obrazovanju).⁴

² Prilagođeno iz: *Index for Inclusion: Developing learning and participation in schools* (2002), Centre for Studies in Inclusive Education, Bristol, United Kingdom.

³ Ova definicija inkluzivnog obrazovanja je korišćena tokom Međunarodnog seminara konzorcijuma za razvojne teškoće i razvoj o integrisanom obrazovanju u Agri, Indija 1998. Otada je bila uključena, skoro doslovce, u Južnoafrički White paper o inkluzivnom obrazovanju, marta 2000.

⁴ Prilagođeno iz: *SC UK Disability Policy*, 1998.

Razumijevanje razvojne teškoće na ovakav način opisano je kao '**socijalni model**'. On se razlikuje od '**medicinskog modela**' tako što odgovornost za promjene stavlja na društvo, a ne na individuu koja ima razvojnu teškoću.

Šta je 'specijalno obrazovanje'?

Specijalno obrazovanje je evoluiralo kao odvojen sistem obrazovanja za djecu s razvojnim teškoćama van 'redovnog' sistema, na osnovu pretpostavke da djeca s razvojnim teškoćama imaju potrebe kojima ne bi moglo biti odgovoreno u redovnim školama. Specijalno obrazovanje postoji u čitavom svijetu u obliku dnevnih škola ili internata i malih odjeljenja u sastavu redovnih škola.

- **Specijalne škole**

Specijalne škole su obično organizovane u skladu sa kategorijama razvojnih teškoća, kao što su škole za slijepu ili gluvu djecu, za djecu s teškoćama u učenju, probleme u ponašanju, fizičke i kombinovane smetnje. Odvojeno obrazovanje za djecu s razvojnim teškoćama imalo je za rezultat odvojenu kulturu i identitete ljudi s razvojnim teškoćama, kao i izolaciju od njihovih domova i zajednica. 'Specijalni' nastavnici, takođe, podijeljeni su u kategorije. Oni imaju dodatnu obuku ili iskustvo u oblasti Brajeve azbuke, jezika znakova itd. Dalja podvojenost postoji na univerzitetima, u državnim tijelima, udruženjima roditelja i organizacijama ljudi s razvojnim teškoćama.

Većina siromašnijih zemalja sposobna je da pruži obrazovanje samo veoma malom broju djece s razvojnim teškoćama. Ono se, u principu, odvija u institucijama smještenim u gradovima ili drugim mjestima gdje djeca mogu biti daleko od kuće. Ovo slabi porodične veze, otuđuje ih od porodičnog života i od budućeg zaposlenja u toj zajednici. Djeca s razvojnim teškoćama, naročito djevojčice, još su ranjivije u pogledu fizičkog i seksualnog zlostavljanja. Ova ranjivost je povećana, ako se obrazuju u institucijama internatskog tipa.

Postoje, međutim, neke prednosti dnevnog pohađanja specijalnih škola (obično u gradskim sredinama). Sljedeća tabela daje neke od prednosti i nedostataka dnevnih specijalnih škola.

Prednosti	Nedostaci
Specijalne škole mogu biti razvijene kao izuzetni centri.	Specijalnih škola obično nema u neposrednoj okolini djeteta.
Koncentracija stručnjaka o konkretnim smetnjama u razvoju.	Stručnjaci su dostupni samo malom broju djece.
Broj učenika po nastavniku omogućava da se svakom djetetu posveti više pažnje.	Sistem nastave je veoma skup. Zbog toga se teško može priuštiti, nije održiv za svu djecu.
Djeca rastu zajedno s vršnjacima sa smetnjama u razvoju i razvijaju zajedničku kulturu.	Djeci je teško da se ponovo naviknu na život u svojim porodicama, s vršnjacima i u zajednicama.

Troškovi školovanja po djetetu u specijalnom obrazovanju su preveliki za većinu zemalja. Vlade prepoznaju potrebu za razvijanjem sistema koji manje koštaju, a koji će pružati kvalitetno obrazovanje svoj djeci.

Zaposleni u specijalnom obrazovanju sve više vide potrebu za uspostavljanjem veza s redovnim sistemom kako bi se što više približili inkluzivnoj praksi.

- **Mala (specijalna) odjeljenja**

Mala odjeljenja za specijalno obrazovanje su ponekad priključena redovnim školama. U njima obično predaju „specijalni nastavnici“ koji predaju djeci različitih uzrasta, u posebnoj učionici u školi ili dvorištu. Djeca mogu imati cjelodnevni boravak u ovom odjeljenju ili mogu biti uključena u redovna odjeljenja na određenim časovima, na primjer na času fizičkog vaspitanja ili nekog drugog predmeta.

Prednost školskog sistema koje ima specijalna odjeljenja je da servisi mogu biti pružani bliže kući djeteta i na različitim lokacijama. Djeca, dakle, imaju bolje mogućnosti da idu u školu sa svojim prijateljima i da budu dio zajednice.

Nedostatak je to što ovo može povećati segregaciju djece koja su ranije bila uključena u redovna odjeljenja. Ovo, takođe, može da ograniči mogućnosti za učenje zbog toga što su djeca različitog uzrasta, s različitim poteškoćama i potrebama u učenju, ponekad, smještena u istu grupu.

U Zambiji je bio urađen projekat **dijete-djetetu** da bi se prevazišle barijere stvorene formiranjem jednog ovakvog odjeljenja. Djeca sa smetnjama u razvoju i prosječna djeca bila su 'uparena' da pomognu prevazilaženje podjela između odjeljenja i ostatka škole. Ovo odjeljenje sada se koristi kao resurs baza, djeca su potpuno uključena u redovnu školu, a specijalni nastavnici rade u redovnoj školi. (*Dalje detalje vidjeti u: Studija slučaja Zambije, Poglavlje 4.*)

- **Nastavnici za podršku**

Nastavnici u specijalnim školama koriste specijalizovane metode i vještine za podučavanje djece s razvojnim teškoćama. Za razliku od uloge 'specijalnih nastavnika', uloga nastavnika za podršku je da omoguće da sva djeca budu uključena u redovna odjeljenja tako što pružaju podršku redovnim nastavnicima. Nastavnici za podršku mogu djelovati na više različitih nivoa: mogu biti volonteri iz lokalne zajednice, roditelji ili visoko kvalifikovani savjetnici koji pružaju podršku većem broju škola u svojoj opštini.

Nastavnik za podršku može biti dodatna pomoć u odjeljenju, čiji je zadatak da radi s jednim konkretnim djetetom ili sa odjeljenjem. Na drugom nivou, nadzornici mogu da rade fleksibilno sa školama na prilagođavanju i unaprjeđenju nastavnih metoda (gdje je to neophodno), tako da bi sva djeca podjednako imala koristi od toga. Na primjer, oni mogu da pomažu nastavnicima da promijene način komunikacije, tako da djeca mogu da govore i učestvuju u nastavi, uprkos njihovim ograničenjima sa sluhom, govorom ili razumijevanjem.

Nastavnici za podršku mogu da imaju važnu ulogu u nagrađivanju, motivisanju i stimulanju nastavnika tako što će im davati praktičnu podršku i savjete, identifikovati potrebe za obukom i obezbjeđivati dodatnu podršku. Ovo može biti pomoć za mijenjanje upornih negativnih stavova prema razvojnim teškoćama. Ali, troškovi zapošljavanja nastavnika za podršku obično su preveliki za većinu zemalja. Tamo gdje je ovo slučaj, članovi zajednice mogu biti podstaknuti da volontiraju.

Kakva je razlika između integrisanog i inkluzivnog obrazovanja?

Termini '**integrisan**' i '**inkluzivan**' često se koriste alternativno, kao da označavaju istu stvar. Međutim, oni predstavljaju velike razlike u filozofiji. Korisno je razjasniti njihova različita značenja, kao i za ljude u praksi da koriste isti jezik.

Razumijemo da u nekim jezicima nije uvijek moguće napraviti razliku između integracije i

inkluzije. Međutim, vjerujemo da je razumijevanje ove razlike u engleskom jeziku korisno i da je važno u promovisanju inkluzivnije prakse. Jednostavna razlika je:

integrirano obrazovanje je kada djeca sa smetnjama u razvoju idu u redovne škole (tj. naglasak je na procentu pohađanja)

inkluzivno obrazovanje je kada djeca sa smetnjama u razvoju uče efektivno kada su već u redovnim školama (tj. naglasak je na kvalitetu obrazovanja)

- **U integrisanom obrazovanju dijete se posmatra kao problem**

Individualni ili medicinski model determiniše model razvojne smetnje, tako da se dijete mora mijenjati ili biti rehabilitovano da bi se uklopilo u školski sistem i društvo. Na primjer, gluvo dijete može nositi slušni aparat i od njega se može očekivati da nauči da govori kako bi se uklopilo. Ali, od nastavnika i od ostale djece ne očekuje se da nauče jezik znakova ili druge oblike komunikacije. Od djeteta s razvojnom teškoćom očekuje se da položi standardizovane testove kako bi napredovalo u školi, inače će morati da ponavlja razred ili će biti primorano da odustane.

- **U inkluzivnom obrazovanju očekuje se promjena sistema, ne djeteta**

Inkluzivno obrazovanje je proizašlo iz socijalnog modela razvojnih poteškoća. Ono razumije da su sva djeca različita i da škola i obrazovni sistem treba da se promijene kako bi odgovorili potrebama **svih** učenika – kako onih koji imaju razvojne teškoće tako i onih koji ih nemaju. Međutim, inkluzija ne znači asimilovanje – ili isto očekivanje od svakog. Ključni činilac je fleksibilnost – priznavanje činjenice da djeca uče različitom dinamikom i da su nastavnicima potrebne vještine da bi pružili podršku njihovom učenju na fleksibilan način. U većini slučajeva djeci treba dobra i jasna nastava, kojoj imaju pristup. Ovo uključuje korišćenje različitih metoda da bi se odgovorilo različitim potrebama djece, njihovim različitim kapacitetima i dinamikama razvoja (*Vidjeti dijagram na kraju poglavlja*).

- **Može li integrirano obrazovanje voditi inkluzivnom?**

Integrirano obrazovanje često je shvaćeno kao stepenica ka inkluzivnom obrazovanju. Međutim, glavno ograničenje integrisanog obrazovanja je to što dok god školski sistemi ostaju rigidni, samo djeca sa određenim smetnjama u razvoju mogu biti integrirana. Neka djeca s razvojnim teškoćama ne mogu nikada biti 'pripremljena' ili 'rehabilitovana' dovoljno da bi bila prihvaćena u tradicionalnoj redovnoj učionici.

Idividualne razlike
trebalo bi prepoznavati i
pozdravljati kao dio
inkluzivnog procesa.

Podrška dječijem razvoju

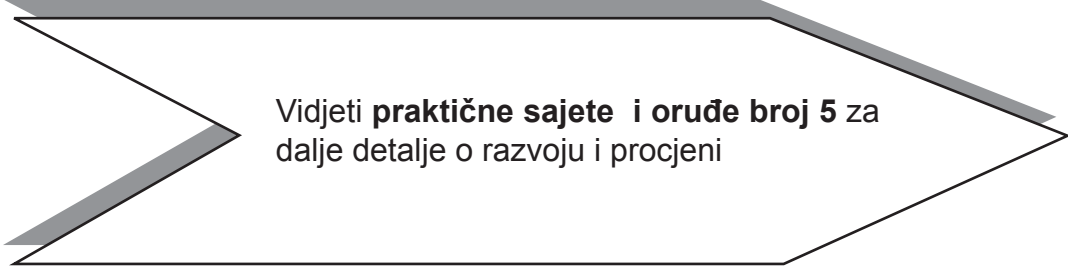
Inkluzivno obrazovanje teži da podrži i da se nadveže na započeti proces razvoja svakog djeteta. Treba se baviti svim aspektima razvoja djeteta (emocionalnim, intelektualnim, kreativnim, socijalnim i fizičkim) da bi djeca postigla svoj puni potencijal. Da bi se ovo uradilo, osnovno je da nastavnici dobro razumiju kako djeca uče i razvijaju se.

- **Kako možete izmjeriti razvoj djeteta?**

Iako postoje utvrđeni stadijumi u razvoju svakog djeteta primjenljivi u svim kulturama (naročito oni fizički), nemoguće je istraživati razvoj djeteta bez osvrta na kulturu i kontekst u kojem ono odrasta. Štaviše, dinamika i redosljed razvoja su različiti za svako dijete: djeca uče iste stvari na različite načine i različitim ritmom. Kratkoročna zaostajanja u razvoju mogu biti rezultat različitih činilaca i ovo, ponekad, može otežati identifikovanje zaostajanja u razvoju koje je povezano s razvojnom teškoćom.

- **Zaostajanje u razvoju**

Ima nekoliko uzroka za zaostajanje u razvoju, kao što su nedostatak sigurnosti u porodici, nasilje, nedostatak pažnje, nedovoljna ishrana, bolest ili razvojna teškoća. Tamo gdje je zaostajanje u razvoju očigledno i trajno – što onemogućava dijete da se nosi sa svakodnevnim životom, možda je potrebna dodatna pažnja, bilo da će to biti poboljšano znanje i vještine nastavnika, bilo da će se djetetom pozabaviti nekaiskusna organizacija ili pojedinac.

Vidjeti **praktične sajete i oruđe broj 5** za
dalje detalje o razvoju i procjeni

Mijenjanje obrazovnog sistema

2.

Zašto Save the Children promoviše uključivanje djece s razvojnim teškoćama u obrazovanje?

U ovom poglavlju pogledaćemo:

- pomijeranje stavova u SC UK,
- obrazovnu strategiju SC UK,
- kave su koristi od inkluzije?

Pomijeranje stavova u okviru Save The Children-a

SC UK ima dugu istoriju podrške radu s djecom s razvojnim teškoćama,⁵ ali promocija inkluzivnog obrazovanja u ovoj organizaciji relativno je skorašnja. Do kasnih 1980-tih SC UK je podržavala specijalno obrazovanje u određenom broju različitih programa po zemljama.

- **Preispitivanje specijalnog obrazovanja**

Kroz preispitivanje podrške specijalnoj školi u Kemisetu, u Maroku, SC UK je razvio svoju Politiku ometenosti zasnovanu na podrsci u lokalnoj zajednici. Školu je osnovala organizacija SC UK kao odgovor na potrebe djece koja su imala dječiju paralizu. To je bila škola internatskog tipa za čitavi Maroko, sa visokim akademskim standardima. Međutim, iz analize njenog rada se ispostavilo da ovaj pristup nije udovoljio najboljem interesu djeteta sa teškoćama, pa je 1986. godine donesena odluka da se na neko vrijeme ukine podrška ovoj školi.

- **Razvijanje pristupa ostajanja u zajednici**

Prvi globalni savjetnik za ometenost u razvoju Save the Children-a UK postavljen je 1987, u londonskoj kancelariji, sa zadatkom izrade politike za ometenost u razvoju za ovu organizaciju. Cilj je bio napraviti pregled istorije podrške djeci s razvojnim teškoćama i razmotriti tekuće promjene u praksi. Razvijena je politika koja daje podstrek usvajanju **rehabilitacije u zajednici (RuZ)** i integrisanom obrazovanju (termin **'inkluzivno obrazovanje'** nije bio uveden do sredine 1990-tih).

⁵ Potrebe i prava djece s razvojnim teškoćama bile su uključene kao jedan od sedam članova Dječje povelje, koju je sastavio osnivač Save the Children-a, Eglantyne Jebb, a koja je kasnije izrasla u Konvenciju dječjih prava UN (1989).

Ova politika je uskladila pristup ometenosti u razvoju Save the Children-a UK sa principima *primarne zdravstvene zaštite* (na kojima se temelji najveći dio poslova Save the Children-a) i *dječjih prava*, koji su u osnovi rada cijele organizacije. Sva djeca s teškoćama u razvoju imaju pravo na zdravstvene, obrazovne i socijalne usluge, i da ostanu sa svojim porodicama.

- **Značaj obrazovanja u okviru pristupa rehabilitacije u zajednici**

Obrazovanje djece s razvojnim teškoćama smatra se prioritetom u okviru konteksta RuZ programa. Zastupnici RUZ su promovisali integraciju djece ometene u razvoju u njihove lokalne škole. Sljedeća faza je bila podsticanje na promjene *u okviru* škola radi podrške uključivanju djece ometene u razvoju, i ovo pomijeranje od integracije ka inkluziji podržano je na Konferenciji **Obrazovanje za sve** (EFA), održanoj u Jomtien u 1990.

Usredsređivanje na inkluzivno obrazovanje osnaženo je tokom 1990-tih s pregledima i dokumentacijom programa za integrisano obrazovanje u Južnoj Africi i Jugoistočnoj Aziji. Ovo je dovelo do usvajanja inkluzivnih pristupa u okviru ministarstava prosvjete – kao alternative specijalnim školama ili stvaranju specijalnih odjeljenja pri školama. Sada mnoga ministarstva prosvjete inkluzivno obrazovanje smatraju dijelom unaprjeđenja škole i inicijativa **Obrazovanje za sve**.

Obrazovna strategija Save the Children-a UK

Obrazovna strategija Save the Children-a UK naglašava značaj garancije da će kvalitetno obrazovanje biti obezbijeđeno za ugroženu i marginalizovanu djecu – uključujući djecu ometenu u razvoju:

Obrazovna strategija SC UK

Cilj br. 2: Inkluzija

Da obezbijedi da obrazovanje bude dostupno djeci marginalizovanoj po pitanju siromaštva, socijalnog statusa, jezika, pola, razvojne teškoće, nacionalnosti i oboljelih od HIV/AIDS-a.

Djeca ometena u razvoju čine naročito ranjivu grupu i nalaze se među onima koji imaju najnepovoljnije prilike za obrazovanje. Iako statistički podaci nijesu pouzdani, znamo da većina djece s razvojnim teškoćama u siromašnijim zemljama ne ide u školu. Nacionalni podaci pokazuju da je samo 1-3 % djece ometene u razvoju upisano u specijalne škole.⁶ Malo se zna o broju djece s teškoćama u razvoju koja pohađaju redovne škole. SC UK se suprotstavlja svim oblicima diskriminacije i ima za cilj promovisanje prava na život, razvoj, obrazovanje, zdravlje i zaštitu za svu djecu, bila ometena u razvoju ili ne.

⁶ Savolainen, H, Kokkala, H i Alasuutari, H (priređivači), 2000, *Meeting Special and Diverse Educational Needs: making inclusive education a reality*, str. 5, Odjeljenje za međunarodnu saradnju za razvoj, Finska.

U isto vrijeme, ova obrazovna strategija naglašava da je kvalitet obrazovanja jednako važan kao i pristup obrazovanju:

Obrazovna strategija Save the Children-a UK

Cilj br. 1: Svrha i kvalitet obrazovanja

Opskrbiti djecu znanjem, vještinama i razumijevanjem kako bi im pomogli da se nose sa izazovima stvarnog života i da postanu aktivni članovi društva

SC UK vjeruje da je dobro, kvalitetno obrazovanje ono koje je odgovarajuće, podesno, u skladu s razvojem i participativno – a sve ovo su, takođe, i karakteristike inkluzivnog obrazovanja. Serija 'Smjernice za kvalitet obrazovanja' (kojima pripada i ovaj dokument) daju nacrt različitih aspekata kvalitetnog obrazovanja u više detalja. Kroz ovu seriju naglašavamo značaj uključivanja sve djece, suprotstavljajući se diskriminaciji i predrasudi, nadgrađujući snage djece i koristeći pristupe u čijem središtu je dijete.

Obrazovanje ne može biti inkluzivno, a da nije kvalitetno i obrnuto, obrazovanje ne može biti kvalitetno, a da nije inkluzivno.

Koje su koristi od inkluzije?

- **Inkluzivno obrazovanje može pomoći da se prekine krug siromaštva i isključenosti**

Ometenost u razvoju i siromaštvo su blisko povezani. Siromašna djeca imaju manje mogućnosti za ranu intervenciju i podršku, i za njih je vjerovatnije da će imati dugotrajne razvojne teškoće. Obrnuto, veća je vjerovatnoća da će porodice koje se bore sa razvojnom teškoćom biti zarobljene siromaštvom zbog spektra izazova, uključujući negativne stavove, probleme sa mobilnošću, zarađivanjem, probleme vezane za njegu djeteta itd. Djeca i porodice koje se nose sa ometenošću u razvoju, sistematski su isključene i što su siromašnije, to je veća vjerovatnoća da će biti isključene.

Obrazovanje može da pruži praktične vještine i znanje potrebne da se prekine krug siromaštva. Ali, inkluzivno obrazovanje ide dalje od pružanja prilike djeci ometenoj u razvoju i odraslima da se bore s predrasudama, da postanu vidljivi i steknu samopouzdanje, da govore za sebe i da grade sopstvenu budućnost u okviru redovnih tokova društva.

- **Inkluzivno obrazovanje omogućava djeci s razvojnim teškoćama da ostanu u svojim porodicama i zajednicama**

Smještanje djece van njihovih domova i porodica da bi pohađali specijalne škole internatskog tipa je suprotno njihovim pravima na dom, porodicu i uključenost u zajednicu. Iako, ponekad, može biti obrazovnih koristi od pohađanja specijalne škole, odvajanje djece s razvojnim teškoćama od njihovih porodica i zajednica često potvrđuje predrasude društva prema ljudima ometenim u razvoju.

*'Djeca s razvojnim teškoćama naročito su ranjiva u pogledu zloupotrebe u samim institucijama koje su osnovane da bi ih zaštitile. Tamo oni više zavise od većeg broja odraslih, često za veoma intimne oblike njege.'*⁷

Djeca s razvojnim teškoćama koja žive u institucijama, naročito su ranjiva u pogledu zanemarivanja, i fizičke i seksualne zloupotrebe. Ova djeca koja u potpunosti zavise od onih koji ih njeguju u svakodnevnom životu, najviše će biti izložena riziku – naročito veoma mala djeca i djevojčice s razvojnim teškoćama. Kada se zloupotreba desi, djeca izolovana u institucijama nemaju nikoga ko bi im pomogao da se požale ili odbrane. (*Vidjeti u Poglavlju 4. više detalja po pitanju zavisnosti.*)

SC UK je posvećen promovisanju inkluzivne prakse u zajednici. Prethodna iskustva u pružanju podrške specijalnim školama internatskog tipa, potvrdila su značaj mogućnosti da djeca ostanu sa svojim porodicama, gdje god je to moguće. Svi pokušaji da se utiče na promjene iz samih institucija propali su. Tekuća politika SC UK je, dakle, pružanje podrške alternativama institucionalne njege.

- **Inkluzivno obrazovanje može popraviti kvalitet obrazovanja za sve**

Inkluzivno obrazovanje može djelovati kao katalizator promjena u obrazovnoj praksi, vodeći ka boljem kvalitetu obrazovanja. Uključivanje djece ometene u razvoju u redovne škole, izazov je za nastavnike da razviju bolje pristupe u čijem je središtu dijete, koji su participativni i uključuju aktivnu nastavu – a od toga koristi imaju sva djeca.

Nastavnici često misle da su im potrebne 'specijalne vještine' da bi podučavali djecu s razvojnim teškoćama, ali iskustvo pokazuje da u većini slučajeva djeca ometena u razvoju mogu biti uključena kroz jednu dobru, jasnu i pristupačnu nastavu koja daje podstrek aktivnom učešću djece. Sve su ovo vještine koje su neophodne nastavnicima da bi svoj djeci pružili kvalitetno obrazovanje, imala ona razvojne teškoće ili ne. Pored ovih vještina, nastavnicima, takođe, može biti potrebna neka specifična tehnička pomoć i/ili oprema kako bi odgovorili potrebama djece sa određenim razvojnim teškoćama.

Inkluzivno obrazovanje je uvedeno u mnoge zemlje sa skromnim budžetom za obrazovanje

⁷Jones, H, *Disabled Children's Rights – a practical guide*, Save the Children, Štokholm, Švedska, 2000, 44.

i sa, relativno, malom tehničkom pomoći. Poboljšanja u kvalitetu nastave i postignuća učenika (kao i manji procenti napuštanja škole i ponavljanja), neki su od pozitivnih rezultata.

- **Inkluzivno obrazovanje može pomoći prevazilaženju diskriminacije**

Diskriminativni stavovi prema ljudima ometenim u razvoju opstaju u društvu zbog nedostatka svijesti i informacija, kao i malo, ili nimalo, iskustva življenja u blizini ljudi s razvojnim teškoćama. Teško je srušiti ove prepreke u stavovima, ali iskustvo je pokazalo da, u okvirima pravog konteksta, djeca mogu bolje prihvatiti razlike od odraslih. Naša djeca su budući roditelji, nastavnici, pravnici i kreatori politike. Ako oni idu u školu sa djecom ometenom u razvoju, naučiće da ne prave diskriminaciju – što je lekcija za čitav život.

'... od ovog programa svi imaju koristi. Djeca koja nemaju razvojne teškoće imaju koristi od interakcije: oni puno uče od djece ometene u razvoju, npr. društvenu odgovornost. Dugo smo se pitali: „Kako možemo da odgovorimo individualnim potrebama?“, ali tek smo sa ovim programom razumjeli kako da to uradimo ... prekinuti ovaj program bilo bi kao tražiti od grešnika koji se pokajao da se vrati svojim grijesima! Obrazovanje je za sve!'

Pokrajinski službenik za obrazovanje, Lesoto

- **Inkluzivno obrazovanje promoviše širu inkluziju**

Inkluzivno obrazovanje je u skladu sa globalnom politikom za ometenost u razvoju Save the Children-a UK, što se odražava u pristupu duplog kolosjeka u programima za razvojne teškoće:

- 1) **Podrška ciljanim inicijativama** koje jačaju kapacitete djece ometene u razvoju i njihovih porodica da odbrane svoja prava i da se bave sopstvenim prioritetima (npr. podrška udruženjima ljudi s razvojnim teškoćama, rehabilitacija u zajednici, itd),
- 2) **Integrisanje perspektive razvojnih teškoća** u sve oblasti rada Save the Children-a UK kako bi se borili protiv diskriminacije i isključenosti, obezbjeđujući da su prava i potrebe djece s razvojnim teškoćama uzete u obzir u svim programima.

Inkluzivno obrazovanja odgovara objema ovim težnjama: ono promoviše aktivnosti koje pomažu djeci s razvojnim teškoćama da razviju svoj puni potencijal, postanu samostalni i učestvuju u svojim zajednicama. U isto vrijeme, ono se bori protiv diskriminatornih stavova u zajednici, pomažući roditeljima da misle pozitivno o svojoj djeci ometenoj u razvoju i promovišući širu društvenu inkluziju.

**Inkluzivno obrazovanje je
strategija
koja doprinosi konačnom cilju
promovisanja inkluzivnog društva.**

Sue Stubbs, savjetnik za razvojne teškoće
SC UK 1991- 2001.

Oruđe za radionicu

Obrazovne prilike za djecu s razvojnim teškoćama

Sažetak

SC UK vjeruje da inkluzivno obrazovanje:

- može da pomogne da se prekine krug siromaštva i isključenosti
- omogućava djeci da ostanu sa svojim porodicama i u svojim zajednicama
- može da poboljša kvalitet obrazovanja za sve
- može da pomogne prevazilaženju diskriminacije
- promoviše širu inkluziju.

Aktivnost

- Koliko je inkluzivno obrazovanje poznato i/ili zastupljeno u vašem kontekstu?
- Koje druge mogućnosti za obrazovanje su u ovom trenutku dostupne djeci ometenoj u razvoju u vašem kontekstu (npr. specijalne škole, neformalno obrazovanje kod kuće itd)? Zapišite svaki primjer na kartici.
- Podijelite se u manje grupe, od kojih će svaka uzeti po jedan primjer i prodiskutovati sljedeća pitanja:
 - a) Do koje mjere ovaj pristup ima uticaja na pravo djeteta da ostane sa svojom porodicom i u svojoj zajednici?
 - b) Do koje mjere ovaj pristup osnažuje nastavne metode, unaprjeđuje kvalitet obrazovanja za sve?
 - c) Do koje mjere ovaj pristup ima uticaja na diskriminaciju?
 - d) Do koje mjere ovaj pristup promoviše uključivanje djece s razvojnim teškoćama u širu zajednicu?
- Pridružite se nekome iz druge grupe i uporedite zaključke.

3.

Inkluzivno obrazovanje i prava

U ovom poglavlju objasnićemo glavne međunarodne konvencije relevantne za obrazovanje i djecu s razvojnim teškoćama.

Konvencija o pravima djeteta Ujedinjenih nacija (1989)– šta ona kaže o djeci ometenoj u razvoju i obrazovanju?

SC UK je posvećen tome da dječja prava postanu realnost i njegov rad se oslanja na Konvenciju o pravima djeteta Ujedinjenih nacija (1989). Ova Konvencija štiti i promovira prava sve djece, uključujući i djecu s razvojnim teškoćama. Članovi 2, 23, 28. i 29. naročito su relevantni za prava djece s razvojnim teškoćama.

Djeca ometena u razvoju
imaju **pravo** na obrazovanje.
Škole su **odgovorne**
za obrazovanje sve djece.

Član 2: Nediskriminacija

Sva prava jednako se odnose na svu djecu, bez izuzetka. Obaveza je države da zaštiti djecu od bilo kakve diskriminacije i da preduzme jasnu akciju za promovisanje njihovih prava.

Član 2 je ključni član za djecu s razvojnim teškoćama. On jasno izlaže da se svaki član primjenjuje jednako i bez izuzetka na svu djecu, bez obzira na rasu, boju kože, pol, razvojnu teškoću, rođenje ili drugi status.

Dakle, djeca ometena u razvoju imaju ista prava kao sva druga djeca. Ovo uključuje pravo na obrazovanje, na život i razvoj, pravo da znaju svoju porodicu i da ona brine o njima, da učestvuju u zabavnim aktivnostima i da se njihov glas čuje.

Međutim, djeca ometena u razvoju redovno se srijeću sa diskriminacijom i mnoga, poput djevojčica s razvojnim teškoćama ili djece ometene u razvoju iz drugih manjinskih grupa, suočavaju se s brojnim oblicima diskriminacije. U mnogim slučajevima, djeca s razvojnim teškoćama ne pohađaju školu zbog diskriminatornih stavova ili nedostatka svijesti o tome kako bi oni trebalo da budu uključeni.

Članovi 28 i 29 : Obrazovanje

Dijete ima pravo na obrazovanje i dužnost je države da obezbijedi da je osnovno obrazovanje besplatno i obavezno, da podstakne razne oblike srednjoškolskog obrazovanja dostupnog svakom djetetu i da učini visoko obrazovanje dostupnim svima na osnovu kapaciteta.

Član 28 potvrđuje da sva djeca, uključujući i ona s razvojnim teškoćama ili teškoćama u učenju, imaju pravo na obrazovanje. Međutim, nema konkretnog pominjanja značaja rane intervencije i predškolskog obrazovanja, što bi moglo pomoći smanjenju uticaja razvojnih teškoća.

Komitet za Konvenciju o pravima djeteta UN dalje je razmatrao ključna pitanja koja su proizašla iz nekih članova. Ovo služi za pomoć u njihovom tumačenju i sprovođenju. Ovi ciljevi obrazovanja dalje su elaborirani u Opštem komentaru br. 1.⁸

Član 23: Prava djece ometene u razvoju

Dijete ometeno u razvoju ima pravo na posebnu njegu, obrazovanje i obuku kako bi mu/joj se pomoglo da uživa potpun i prijatan život u dostojanstvu i da postigne najveći mogući stepen samostalnosti i socijalne integracije.

Član 23 naglašava da, radi sprovođenja principa nediskriminacije, djeca ometena u razvoju imaju pravo na to da se odgovori na njihove individualne potrebe. Ovaj član preporučuje da djeca s razvojnim teškoćama mogu imati potrebu za 'posebnom njegom'. Ovo nagovještava da su jedini problemi s kojima se suočavaju djeca s razvojnim teškoćama rezultat njihovih razvojnih teškoća. Nema pomena o barijerama s kojima se djeca srijeću u društvu.

Na nesreću, Član 23 lako može biti pogrešno protumačen. On bi mogao opravdati segregaciju djece ometene u razvoju, jer su ona viđena kao neko kome je potrebna 'posebna njega'. Ovo, takođe, nagovještava da djeca ometena u razvoju mogu da imaju pristup svojim pravima samo tamo 'gdje to resursi dozvoljavaju', pošto je 'posebna njega', obično, skupa.

Ukupni naglasak Člana 23 je više na dobrobiti nego na pravima. On ne promovira inkluzivno obrazovanje ili inkluzivnu socijalnu politiku. Međutim, *Standardna pravila UN o izjednačavanju mogućnosti za osobe sa ometenošću* jasno pokazuju da prava ljudi ometenih u razvoju treba ostvarivati kroz politiku inkluzije. Kombinacija ovog principa i prava, koja se nalaze u Konvenciji o pravima djeteta UN, određuje prava djece ometene u razvoju.⁹

⁸ Opšti komentar br. 1: Ciljevi obrazovanja, član 29 (1) 2001.

[Http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/\(symbol\)CRC.GC.2001.1](http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/(symbol)CRC.GC.2001.1)

⁹ Jones, M i Basser Marks, LA, *Beyond the Convention on the Rights of the Child: The rights of children with disabilities in international law*, The International Journal of Children's Rights, 5, 177-192, Kluwer Law International, Netherlands 1997. Citirano u *Children's Rights* (vidjeti prethodnu napomenu).

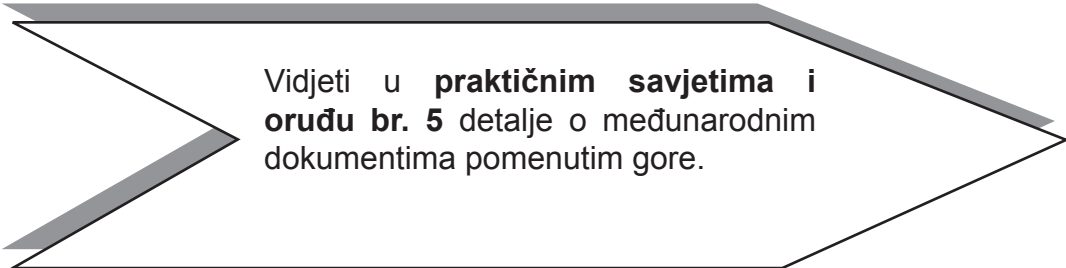
Saopštenje iz Salamanke i Okvir za djelovanje (1994)

Saopštenje iz Salamanke i Okvir za djelovanje pružaju detaljniji vodič o inkluzivnom obrazovanju u međunarodnim okvirima. Oni su nastali na *Svjetskoj konferenciji o obrazovanju djece sa posebnim potrebama* održanoj 1994. u Salamanki, u Španiji u saradnji sa Organizacijom za obrazovanje, nauku i kulturu UN (UNESCO), kako bi se unaprijedili ciljevi Obrazovanja za sve (EFA). Na konferenciji su razmatrane izmjene politike neophodne za promovisanje inkluzivnog obrazovanja. Učesnici su se bavili razvijanjem načina na koje bi škole mogle da posluže svoj djeci, naročito onoj s posebnim obrazovnim potrebama, a da ne stvaraju odvojeni sistem. Sljedeći citati su preuzeti iz Dijela 2, Saopštenja iz Salamanke. Oni jasno pokazuju da sva djeca imaju jedinstvene obrazovne potrebe i da imaju pravo da pohađaju svoje lokalne škole:

- Trebalo bi da budu osmišljeni obrazovni sistemi i sprovedeni obrazovni programi koji bi uzeli u obzir široku raznovrsnost ovih karakteristika i potreba.
- Oni koji imaju posebne obrazovne potrebe moraju imati pristup redovnim školama koje bi trebalo da ih prime u okviru pedagogije u čijem središtu je dijete i koja može da odgovori ovim potrebama.

Predložena konvencija UN o ljudskim pravima osoba sa ometenošću

Udruženja osoba ometenih u razvoju vode kampanju za konvenciju kojom bi bile zaštićene posebne potrebe djece i odraslih ometenih u razvoju. Oni misle da postojeće konvencije UN nijesu adekvatne da spriječe kršenje prava ovih ljudi

Vidjeti u **praktičnim savjetima i oruđu br. 5** detalje o međunarodnim dokumentima pomenutim gore.

Oruđe za radionicu

Dječja prava i inkluzivno obrazovanje

Sažetak

Sljedeći članovi Konvencije o pravima djeteta UN odnose se na razvojne teškoće i obrazovanje:

- Član 2: Nediskriminacija
- Članovi 28 i 29: Kvalitetno obrazovanje za sve
- Član 23: Prava djece s razvojnim teškoćama

Diskusija

Imajući na umu vaš kontekst, prodiskutujte ova pitanja:

- Koliko su poznata i/ili prihvaćena ova prava?
- Koje od njih, po vama, predstavlja najveći izazov?
- Kako bi inkluzivno obrazovanja moglo da promoviše i štiti ova prava?

4.

Prepreke inkluzivnom obrazovanju

U ovom poglavlju razmatramo sljedeće prepreke:

- negativne stavove
- nevidljivost u zajednici
- nevidljivost u školi
- trošak
- fizički pristup
- veličina odjeljenja
- siromaštvo
- diskriminaciju po osnovu pola
- zavisnost
- vanredna stanja i izbjeglištvo.

Negativni stavovi

Negativni stavovi prema ometenosti u razvoju su, argumentovano, najveća prepreka pristupu djece redovnom obrazovanju i koristima od njega. Negativni stavovi mogu se nalaziti na svim nivoima: među roditeljima, članovima zajednice, školama i nastavnicima, državnim službenicima i, čak, među samom djecom s razvojnim teškoćama. Strah, tabu, sramota, nedostatak znanja, pogrešna informisanost i društveno-ekonomske vrijednosti o ljudskom životu, poštovanju i dostojanstvu podstiču negativne stavove prema ometenosti u razvoju. Uticaj ovakvih stavova je očigledan kod kuće, u školi, zajednici i na svim nivoima nacionalnog donošenja odluka u smislu planiranja, pravljenja budžeta i programiranja.

Na nivou domaćinstva, djeca s razvojnim teškoćama i njihove porodice često razvijaju nisko samopoštovanje, skrivaju se i klone društvene interakcije, što može voditi direktno u isključenost od obrazovanja.

U svim društvima postoji potreba za podizanjem svijesti po pitanju činjenice da djeca s razvojnim teškoćama imaju ista prava i potrebe kao ostala djeca. Prevazilaženje negativnih stavova predstavlja izuzetan izazov, ali to je ključ za obezbjeđivanje inkluzivnog obrazovanja.

Nevidljivost u zajednici

Djeca s razvojnim teškoćama koja ne pohađaju školu, često su nevidljiva u svojim zajednicama. Roditelji imaju tendenciju ili da suviše štite ili da zanemaruju svoju djecu. Iz straha za njihovu bezbjednost ili za poštovanje i ugled porodice, roditelji ponekad zaključavaju svoju djecu ometenu u razvoju u kuće ili ih potpuno skrivaju, tako da susjedi, često, i ne znaju da ona uopšte postoje. Kada se sprovode istraživanja po kućama ili popisi stanovništva, porodice nekad i ne prijave svoju djecu s razvojnim teškoćama, osim ukoliko popisivač postavlja prava pitanja, pa porodice shvate da su ih previdjele.

Mijenjanje stavova zajednice, Nepal

U Nepalu SC UK je radio sa djecom ometenom u razvoju po pitanju pristupa obrazovanju. Priče o uspjehu djece s razvojnim teškoćama širom Nepala, koja su uspjela da počnu da pohađaju školu, su objavljivane. Njihovi roditelji sada su ponosni, a ne postiđeni. Grupe koje zagovaraju prava djece s razvojnim teškoćama nezavisno su formirane od strane djece koja su postala aktivna u svojim zajednicama. Evo priče jednog djeteta, Sangite Sony:

„Kada sam počela da pohađam grupu koju je organizovao SC UK, shvatila sam da nisam jedina slijepa djevojčica u Nepal. Sada ja učestvujem u projektu u kojem djeca s razvojnim teškoćama poput mene pokušavaju da ubijede roditelje da šalju svoju djecu ometenu u razvoju u školu. Takođe smo osnovali našu grupu slijepo djece i ja sam sekretar. Naučila sam da moramo da dignemo svoj glas kako druga djeca ne bi bila eksploatisana i lišena svojih prava.“¹⁰

U mnogim zemljama metodologija **dijete-djetetu** bila je veoma uspješna u pružanju podrške djeci da sprovedu istraživanja u svojim zajednicama, da nađu i povežu se sa ovim „nevidljivim“ djevojčicama i dječacima. Ova tehnika istraživanja, takođe, bila je korišćena u borbi protiv negativnih stavova prema ometenosti u razvoju u njihovim zajednicama. U Lesotu, djevojčicu s razvojnim teškoćama, podučavali su njeni prijatelji kod kuće, a da to nijesu znali ni njihovi roditelji, ni nastavnici.¹¹ U sljedećem primjeru iz Zambije, djeca koriste ovaj istraživački metod da unaprijede svoje razumijevanje matematike, engleskog jezika i geografije. Selo koje je učitelj opisao, primalo je sredstva u manjim iznosima tokom više godine iz Fonda dijete-djetetu, koji se nalazi u Londonu.

10 *World's Children*, Autumn 2001, str. 11, Save the Children UK, London, United Kingdom

11 'Mamello's Story', (2001), u *Enabling Education*, br. 5, EENET, Manchester, United Kingdom.

Učešće djece u istraživanjima zajednice, Zambija

Seoski učitelj u Zambiji dao je svom razredu zadatak da identifikuje djecu koja nijesu bila uključena u školu. Ovo je bio dio strategije za demokratizaciju razreda i za podstrek aktivnijim tehnikama učenja.¹² To je, takođe, bio i trud da se identifikuju nevidljiva djeca u lokalnoj zajednici.

Strani donator je osnovao izgradnju posebnog odjeljenja za djecu sa intelektualnim poteškoćama, pri seoskoj školi. Vlada je angažovala „specijalnog“ nastavnika koji je bio kvalifikovan da podučava maksimalno pet učenika s takvim poteškoćama. Međutim, djeca su identifikovala još tridesetoro djece koja nijesu pohađala školu i kojima je potrebna dodatna pomoć. Poslije nekih teškoća u pregovorima, dozvoljen je upis za svo tridesetoro djece. Postepeno, barijere koje su bile formirane između specijalnog odjeljenja i ostatka škole srušene su.

Otvaranje ovog odjeljenja iznijelo je na svijetlo potrebe djece koja su već bila identifikovana kao 'spori učenici'. Oni su počeli da igraju značajnu ulogu u davanju pomoći u nastavi onoj djeci koja su imala ozbiljnije smetnje. Djeca su igrala aktivnu ulogu u formiranju prijateljstva s djecom s razvojnim teškoćama kroz 'blizanačku' šemu, kako bi smanjili izolaciju i diskriminaciju kojima su ovi bili izloženi. „Specijalni nastavnici“ sada rade kao nastavnici za podršku u okviru glavne škole, a djeca s razvojnim teškoćama više ne uče odvojeno u specijalnom odjeljenju. Upravo, učešće djece je dovelo do najznačajnijih promjena u životima ove djece koja su do tada bila „nevidljiva“.

Nevidljivost u školi

Nedostatak obrazovnih pristupa u čijem središtu je dijete, često je suština 'nevidljivosti u školi'. Tamo gdje je fokus na kurikulumu i na onome što se podučava, više nego na individualnim potrebama djece i procesu učenja, javlja se tendencija previđanja individualnog potencijala djece, njegovog nedovoljnog stimulisanja i pristupa na negativni način.¹³

Mnoga djeca kasne u razvoju i ova kašnjenja mogu biti previđena ili pogrešno shvaćena. Ovo može imati samo kratkoročne posljedice, ali može uticati na sposobnost djeteta da uči u bilo kom trenutku svog školskog života. Neka djeca, mogu kasniti u razvoju pojedine razvojne oblasti (npr. govor), dok druga mogu imati ometenost u razvoju (npr. poremećaj sluha) koja nije bila prepoznata – i koja možda nikada neće biti prepoznata.

12 Mumba, P (2001), 'Democratisation of the Classroom', u *Enabling Education*, br. 5, EENET, Mančester, Velika Britanija.

13 Za dalje informacije o učenju s djetetom u centru pogledati Smjernice za kvalitet obrazovanja Save the Children-a o 'Active learning' i 'Indicators of Education Quality', Save the Children UK, London, Velika Britanija.

Ako kašnjenje u razvoju ili ometenost nijesu prepoznati i tretirani na odgovarajući način, djeca će vjerovatno imati poteškoća u učenju nekih ključnih vještina kao što su čitanje i pisanje. U mnogim zemljama takva djeca dobijaju etiketu 'sporih učenika' i, bez podstreka da uče sopstvenom dinamikom ili na neki alternativni način, vjerovatno će odustati od školovanja prije nego što završe osnovnu školu.

Kada podučavanje nije na maternjem jeziku, već na drugom ili trećem jeziku, za djecu sa zakašnjelim razvojem ili sa smetnjama u razvoju, stvari će vjerovatno biti teže. Isto tako, negativne reakcije na (ili čak fizičke kazne za) slab učinak u školi vjerovatno će pogoršati problem. Zaista, neke poteškoće u učenju stvorene su kao direktan rezultat pogrešnog razumijevanja djeteta i jednog negostoljubivog školskog sistema ili loše nastave. U Južnoj Africi naziv za ovo je bio zakašnjenja u učenju 'koja je stvorio sistem'.

U Lesotu je sprovedena studija izvodljivosti pije nego što je program inkluzivnog obrazovanja počeo. Ovo je pokazalo da je 17 procenata djece u osnovnoj školi imalo neku vrstu poteškoće u učenju, bilo privremenu ili stalnu.¹⁴ Opseg do kojeg ovi uslovi postaju smetnja, zavisi od toga kako će se prema toj djeci ponašati ostali u školi i kod kuće i kako će ovo uticati na njihovo samopoštovanje.

Trošak

Uobičajeno je čuti one koji odlučuju o politici i donatore kako kažu da zemlja X ne može da priušti obrazovanje za svoju djecu ometenu u razvoju: 'Specijalno obrazovanje je luksuz koji sebi ne možemo priuštiti'. Ovo se zasniva na pretpostavci da bi djeca sa smetnjama u razvoju trebalo da budu obrazovana odvojeno i da je to kako skupo, tako i veoma naporno.

U bogatijim zemljama, pravilima je određeno da odjeljenja u specijalnim školama treba da budu mala, obično s manje od desetoro djece, a ponekad ima odjeljenja sa samo dva učenika. Sva odjeljenja imaju nastavnika asistenta, kao i nastavnika. Ona djeca koja se nalaze u redovnim školama, često imaju sopstvene lične asistente. Ovako mala odjeljenja, s takvim razmjerom osoblje/učenik, očigledno nijesu moguća u siromašnijim zemljama, a nijesu neminovno ni poželjna.

Narodna Demokratska Republika Lao je interesantan primjer zemlje u kojoj je inkluzivno obrazovanje uvedeno po skromnoj cijeni. Kada je SC UK bio pozvan od strane njihove vlade da pomogne u procesu unaprjeđenja škole, nije bilo obrazovanja naročito rađenog da bi odgovorilo potrebama njihove djece s razvojnim teškoćama. Sistem koji bi tamo bio uveden, morao je da bude u skladu s njihovim sredstvima i primjenjiv u čitavoj zemlji.

14 Mariga, L. i Phachaka, L (1993), *Integrating Children with Special Educational Needs into Regular Primary Schools: Report of a feasibility study*, Save the Children UK, London, United Kingdom.

Nacionalni program inkluzivnog obrazovanja u NDR Lao

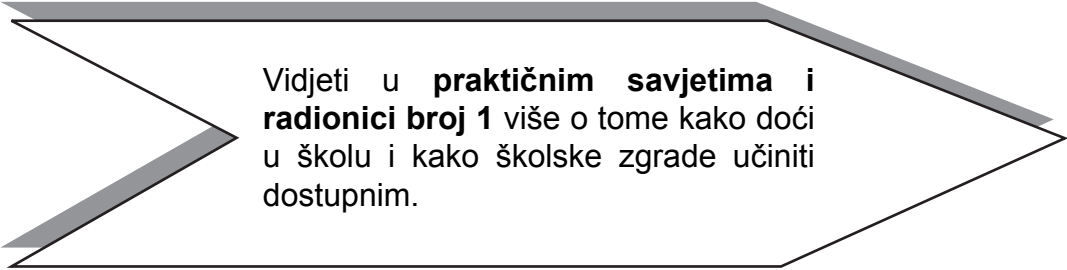
Pristup obrazovanju za 4.5 miliona stanovnika NDR Lao, razasutih i etnički raznovrsnih, neizmjereno je poboljšao nakon revolucije 1975.¹⁵ Međutim, pristup nije odgovarao kvalitetu i mnogo se razmišljalo o tome kako da se unaprijede standardi u školama. Vlada je 1989. pozvala SC UK da pomogne u unaprjeđenju fakultetskog školovanja i stručnog usavršavanja nastavnika. Program 'integriranog obrazovanja', kako je tada bio poznat, prirodno je izrastao iz ove inicijative za unaprjeđenje škole.

Počinjući 1993.g. od **pilot** osnovne škole, program se do 1998.g. proširio na 78 škola i vrtića u 12 od 17 provincija. Maksimalno 3 djece s 'posebnim obrazovnim potrebama' ili smetnjama u razvoju integrirano je u odjeljenja koja nijesu imala više od 45 djece. Pored njih, u odjeljenjima su inače bila i djeca koja su imala poteškoća u učenju.

Ministarstvo obrazovanja planira da ima najmanje jednu inkluzivnu školu u svakom distriktu do 2005. Ovo je sve postignuto s početnim godišnjim budžetom od oko 25.000 američkih dolara. Pored toga, SC UK je obezbijedio tehničku pomoć za tri godine i nastavio da pruža podršku. Troškovi su rasli kako se rad širio, ali još uvijek su skromni u poređenju sa ovolikim rezultatima.¹⁶

Fizički pristup

Putovanje do škole i od škole može biti veoma teško za svu djecu i često se koristi kao izgovor za to da se djeca s razvojnim teškoćama ne šalju u školu. Jednom kada djeca stignu u školu, postoje druga pitanja fizičkog pristupa koja se moraju razmotriti, a koja se tiču ulaza u školsku zgradu i lakoće kretanja u nastavnim i rekreacionim prostorijama. Fizička bezbjednost i komfor djece, trebalo bi da budu glavna briga u svim školama, ako žele da učenje bude dostupno.

Vidjeti u **praktičnim savjetima i radionici broj 1** više o tome kako doći u školu i kako školske zgrade učiniti dostupnim.

15 Haldsworth, J. i Thepphavongsa, P (1997), 'Experiences in Provision for Children with Disabilities using Kindergarten Sector, u *First Steps: Stories on inclusion in early childhood education*, UNESCO, Pariz, Francuska.

16 Holdsworth, J (2000), *Getting it Right: Children with disabilities in Asia*, Save the Children UK, London, Velika Britanija.

Brojnost odjeljenja

Velika odjeljenja u svim zemljama smatraju se preprekom za inkluziju djece s razvojnim teškoćama. U ekonomski bogatim zemljama, odjeljenja od 30 đaka, smatraju se prevelikim, dok je u zemljama s manjim resursima, norma za odjeljenja od 60-100 đaka.

Mala odjeljenja kojima se veoma dobro upravlja, naravno, poželjnija su od velikih odjeljenja s neodgovarajućim resursima. Međutim, veličina odjeljenja nije neminovno značajan faktor za uspjeh inkluzije, gdje su **stavovi pozitivni i srdačni**. Ima mnogo primjera djece ometene u razvoju koja su sa uspjehom uključena u velika odjeljenja. Prepreke inkluziji u stavovima su argumentovano veće od onih prepreka koje nameću neodgovarajući materijalni resursi.

Inkluzija ... uprkos veličini odjeljenja od 115 đaka, Lesoto¹⁷

Studija je sprovedena 1994. u Lesotu u dvijema školama, od kojih su obje bile dio **pilot** programa inkluzivnog obrazovanja Ministarstva obrazovanja. Jedna škola, smještena relativno blizu glavnog grada, Maseru, imala je odjeljenja prosječne veličine od 50 đaka, i od ranije je integrisala samo djecu s fizičkim smetnjama. Druga škola se nalazila u planinskoj oblasti, na 8 sati vožnje od glavnog grada, i imala je odjeljenja od preko 115 djevojčica i dječaka.

Nastavnici u prvoj školi od početka su bili negativni prema programu inkluzivnog obrazovanja. Škola je imala dobru reputaciju u pogledu znanja njenih učenika i bojali su se da će ovo biti ugroženo trošenjem vremena na 'spore učenike'. Smatrali su da je internat za djecu ometenu u razvoju odgovornost crkve i da je ovo nametnuto nastavnicima.

Nastavnici u planinskoj školi su bili tako motivisani da su koristili svoje slobodno vrijeme tokom pauze za ručak, vikenda i naveče da pružaju dodatnu pomoć onoj djeci kojoj je ona bila potrebna, da posjećuju porodice i, čak, da vode djecu na bolničke preglede. Činjenica da su imali tako velika odjeljenja, nije bila prepreka obrazovnoj inkluziji. Nastavnici su se nosili s velikim odjeljenjima na načine koje su smatrali prihvatljivim, ali, kada su upitani za mišljenje, rekli su da bi više voljeli odjeljenja s 50-56 đaka.

Nastavnici u Lesotu pokazali su izuzetno dobru volju, posvetivši se uspjehu inkluzije u njihovoj školi. Ovo je jedan inspirativan primjer, ali bilo bi nerazumno očekivati od nastavnika da redovno odustaju od svog slobodnog vremena. Uspjeh je ako oni to rade. Direktori bi trebalo da ugrade dodatne odgovornosti u radne obaveze i odgovornosti nastavnika.

17 'The Lesotho National Integrated Education Programme', a Master Thesis, Cambridge, Velika Britanija.

<http://www.eenet.org.uk/documents/sthesis/contents/shtml>

Perspektiva roditelja

Isključivanje djece ometene u razvoju iz škola neće značajno smanjiti veličinu odjeljenja niti će riješiti probleme koji su rezultat velikog broja đaka u odjeljenju. Roditelj koji je bio član Udruženja ljudi sa intelektualnim poteškoćama Lesota, objašnjava da velika odjeljenja nijesu opravdanje za diskriminaciju.

Zbog čega bi baš moje dijete
s razvojnom teškoćom trebalo
da ne ide u školu zato
što su odjeljenja prevelika?

Siromaštvo

Postoji jaka korelacija između siromaštva i nižih stepena školovanja i obrazovanja uopšte. U slučaju djece ometene u razvoju, siromaštvo pogoršava i produbljuje stepen njihove razvojne poteškoće i socijalne isključenosti. Ometenost u razvoju može biti i razlog i posljedica siromaštva porodice.

Obrazovni programi usmjereni na najsiromašnije porodice još uvijek mogu da isključe djecu s razvojnim teškoćama, izgovorajući se skupoćom i nedostatkom stručnosti. Ali, uz malo napora sa ovim stavovima, može se uspješno boriti:

Škole u zajednici, Mali

SC UK je pružao podršku projektu škola u zajednici u dva sela u udaljenoj i veoma siromašnoj oblasti u Maliju, gdje je svega osam procenata djece pohađalo školu. Jedan od ciljeva ove inicijative bio je da škole u zajednici uključe djevojčice i dječake s razvojnim teškoćama. Aktivnosti za podizanje svijesti po pitanju ometenosti u razvoju sprovedene su u toj zajednici prije nego što su pridobijena djeca za školu i članovi školskog komiteta bili su posvećeni pridobijanju djevojčica i dječaka ometenih u razvoju. Siromaštvo je ovdje bilo ozbiljno pitanje, ali ni u jednom trenutku zajednica nije ovo shvatala kao prepreku uključivanju djece s razvojnim teškoćama.

Diskriminacija prema polu

Kada školski i obrazovni sistemi postanu svjesniji polne diskriminacije i neravnopravnosti, oni se ne usredsređuju automatski na dječake i djevojčice s razvojnim teškoćama u svojim analizama pola. Stepenu do kojeg se mogućnosti za djevojčice i dječake ometene u razvoju razlikuju, zavisiće od kulturnog i socio-ekonomskog konteksta. Dječaci s razvojnim teškoćama mogu biti prioritet u odnosu na djevojčice ometene u razvoju sa stanovišta porodičnih izdataka na obrazovanje, dok u nekim kontekstima, uvriježeni ideali muževnosti, mogu učiniti negativne stavove prema ometenosti u razvoju još jačim kod dječaka nego kod djevojčica.

Djevojčice ometene u razvoju suočavaju se sa specifičnim problemima:

- **Pitanje sigurnosti i bezbjednosti:** Djevojčice su ranjivije u pogledu fizičkog i seksualnog zlostavljanja. Pored zlostavljanja kod kuće, to se može desiti i u školi ili na putu za školu.
- **Nedostatak privatnosti:** Ovo može biti problem za djevojčice, ako im je potrebna pomoć u korišćenju toaleta ili presvlačenju.
- **Kućni posao:** Anegdote svjedoče da djevojčice ometene u razvoju mogu kod kuće biti više eksploatisane od prosječnih djevojčica. Argument 'obrazovanje bez svrhe' dalje pojačava ovo.

Dosta je napisano o 'duploj diskriminaciji' ili 'višestrukoj diskriminaciji' s kojom se suočavaju djevojčice i žene ometene u razvoju ili djevojčice i žene koje brinu o članu porodice s razvojnim teškoćama. Djevojčice su diskriminisane od rođenja, imaju niža očekivanja od života i primaju manje njege, osobito ako su ometene u razvoju. One mogu biti smatrane dodatnim teretom ili razlogom za očajanje i manja je vjerovatnoća da će njihova prava biti poštovana. Ovi problemi su još složeniji, ako su one izbjeglice, djevojčice beskućnice, ako rade, ili su iz manjinskih nacionalnih grupa.

Diskriminacija prema polu u specijalnim školama, Indija

Postoji veći procenat slijepih među ženama u Indiji: 54 posto slijepih ljudi su žene, a 46 posto muškarci. Ipak, manje je škola za slijepe i slabovide djevojčice. U Nju Delhiju od deset škola za slijepu djecu samo je jedna za djevojčice i jedna za djevojčice i dječake, dok je osam preostalih specijalnih škola samo za slijepe dječake.¹⁸

18 Jones, H (2001), *Disabled Children's Rights – a practical guide*, str. 28, Save the Children, Štokholm, Švedska.

Zavisnost

Zavisnost ili međuzavisnost je normalan dio svakodnevnog života. Međutim, visok nivo zavisnosti neke djece ometene u razvoju od njihovih njegovatelja može biti prepreka uključivanju u obrazovanje i, u nekim slučajevima, može učiniti djecu s razvojnim teškoćama ranjivom u pogledu zlostavljanja.

Prema Članu 23 Konvencije o pravima djeteta (*vidjeti Poglavlje 3 i praktični savjet i oruđe broj 5*) djeca ometena u razvoju imaju pravo da žive 'dostojanstveno' i da 'postignu najveći stepen samostalnosti'. Međutim, značajan broj djece ometene u razvoju uvijek će zavisiti od drugih u svom svakodnevnom životu i za svoje uključivanje u grupe. Njihovo dostojanstvo može biti ugroženo, jer zavise od drugih u svim rutinskim aktivnostima, kakva je npr. korišćenje toaleta. Ovo može postati problem kako za dijete tako i za one koji brinu o njemu.

Oslanjanje na prijatelje za praktičnu pomoć

'Ponekad su me druga djeca, koja nijesu bila moji prijatelji, vodila u toalet i pomagala mi oko kolica. 1998. godine imala sam problema s prijateljicom koja je brinula o meni. Ostala je trudna i napustila školu. Ali, imala sam drugu prijateljicu, koja je takođe imala razvojnih teškoća, i ona je za mene radila iste stvari koje je radila moja prva pomagačica. I s njom sam imala problema. Ona nije mogla da dovrši školovanje, jer nije imala dovoljno novca da plati internat.'

Riječi Mamello, djevojčice s razvojnim teškoćama u redovnoj školi
Odlomak iz EENET biltena br. 5, str. 19

Bez pomoći oko hranjenja, korišćenja toaleta i komunikacije mnoga djeca ne bi mogla da pohađaju školu. Ako se ova pomoć ne ukaže ili postane uvredljiva, to će imati direktan uticaj na obrazovanje djeteta. Nastavnici treba da budu svjesni potencijalnih kršenja prava djeteta, koja se mogu dešavati kada djeca zavise od drugih u okvirima školskog okruženja. Čak i tamo gdje su odnosi između djeteta s razvojnim teškoćama i njenog/njegovog njegovatelja dobri, vezanost koja se razvije, može ih oboje ograničavati da slobodno govore ili djeluju.

Što su djeca zavisnija, to su ranjivija u pogledu zanemarivanja, neodgovarajućeg postupanja i zlostavljanja. Transparentnost u njezi, dakle, važna je da bi djeca mogla da se požale, traže povjerljivost ili pomoć u prevenciji ili sprječavanju lošeg postupanja. Ovo će biti slučaj u svakoj situaciji, bilo da je dijete kod kuće, u školi, u nekoj instituciji ili izbjegličkom kampu.

Vanredna stanja, sukobi i izbjeglištvo

Sukobi i vanredna stanja ne samo da vode ka tome da djeca budu ometena u razvoju: oni, takođe, povećavaju ranjivost one djece koja već imaju razvojne teškoće.

Održavanje obrazovnog sistema u uslovima vanrednog stanja ili izbjeglištva je uvijek izazov i važno je da su potrebe djece s razvojnim teškoćama prepoznate i da im je data podrška u ovim situacijama kao i u drugim. Osnovni principi prava na obrazovanje i nediskriminaciju djevojčica i dječaka ometenih u razvoju, trebalo bi da budu poštovani u uslovima vanrednog stanja i izbjeglištva.

Obrazovna inkluzija može da funkcioniše čak i u izrazito teškim situacijama, kakva je u izbjegličkom kampu. U stvari, obezbjeđivanje obrazovanja u tako izazovnim situacijama – gdje samo osoblje može biti odgovorno za donošenje politike, bez čekanja na instrukcije ministarstva – može biti podstrek za pojavu odgovarajuće, inovativne i fleksibilne obrazovne politike i nastavne prakse. Čak, valjane vještine koje su oni naučili, mogu biti korišćene u mirnija vremena ili kada se izbjeglice budu vratile u svoju zemlju ili oblasti.¹⁹

Izbeglice iz Butana, Japa, Nepal

U programu za izbjeglice u Japi, u Nepal, djevojčice i dječaci s razvojnim teškoćama identifikovani su kao naročito ranjiva grupa, čijim potrebama nije moglo biti odgovoreno. Upravnik je postavio koordinatora za lica ometena u razvoju, s punim radnim vremenom, koji je pilotirao jedno participatorno, akciono istraživanje kako bi došao do osnove za program. Savjetnik za ometenost u razvoju Save the Children-a UK, koji se nalazio u Londonu, pružio je određenu tehničku podršku, kao i pristup ključnim tekstovima.

Tokom akcionog istraživanja, djeca s razvojnim teškoćama govorila su o tome kako bi oni mogli da pomognu svojim porodicama, ali su se osjećala isključenom, jer su ih zadirkivali, ako bi otišli van svojih domova. Obrazovanje je bilo prvi prioritet koji su identifikovali, kako roditelji, tako i djeca. Poslije prvih 18 mjeseci, više od 700 djece je bilo integrisano u škole, a kurs jezika znakova je organizovan u svim kampovima i za djecu sa oštećenjem sluha i za ostalu djecu.

'Nema razloga zbog kojeg ne bismo, od samog početka, mogli uključiti potrebe djece i odraslih ometenih u razvoju... Nije neophodno znati „stručna imena s klasifikacijom i kategorizacijom“, kako bi interesi ljudi s razvojnim teškoćama bili uključeni u programe raspodjele hrane, zdravstvene zaštite i obrazovanja.'²⁰

*Koordinator programa butanskog izbjegličkog kampa
Japa, Nepal*

19 Gauri, Giri (2000), lična komunikacija.

20 Stubbs, S. i Ghiasuddin, Q (1999), *Case Study: Jhapa refugee camps*, str. 5, Save the Children VB, London, Velika Britanija.

Oruđe za radionicu

Prepreke inkluzivnom obrazovanju

Sažetak

Prepreke inkluzivnom obrazovanju mogu biti povezane sa:

- negativnim stavovima
- nevidljivošću
- troškovima
- fizičkim pristupom
- veličinom odjeljenja
- siromaštvom
- polnom diskriminacijom
- zavisnošću
- vanrednim stanjima.

Aktivnost

- Zamislite da ste dijete s razvojnom teškoćom u vašem kontekstu.
Kako se zovete? Koliko imate godina? Kojeg ste pola?
Kakva je priroda vaše razvojne teškoće?
Gdje živite i s kim?
- Razmislite o mogućnostima koje možete imati za pristup postojećim obrazovnim sistemima i koje bi tu prepreke mogle postojati. Pozovite se na listu gore.
- Na papiru nacrtajte pet krugova, da budu jedan u drugom. Najmanji krug u sredini predstavlja dijete, sljedeći porodicu, zatim zajednicu, pa školu, a najveći krug predstavlja sistem (npr. ekonomski sistem, obrazovni sistem itd). Označite krugove.
- Jesu li ove mogućnosti/prepreke na nivou djeteta, porodice, zajednice, škole ili šireg socijalnog sistema? Nabacite svoja razmišljanja na papir, koristeći olovke različitih boja da biste prikazali mogućnosti i prepreke.
- Pogledajte to što ste nacrtali: jesu li mogućnosti i prepreke jednako raspoređeni? Ili su fokusirane na jednom nivou više nego na drugom?

5.

Kako pružiti podršku inkluzivnom obrazovanju?

U ovom poglavlju istražujemo načine podrške inkluzivnom obrazovanju, tako što će biti promovisani:

- pozitivni stavovi
- inkluzivno okruženje za učenje
- rana intervencija
- pozitivni modeli za ugledanje
- izrada odgovarajuće politike
- promjena sistema u obrazovanju.

Promovisanje pozitivnih stavova

Nedostatak znanja u društvu, pogrešne informacije i negativni stavovi vode direktno isključivanju djevojčica i dječaka s razvojnim teškoćama iz obrazovanja. Tamo gdje se stalno potcjenjuju kapaciteti djece ometene u razvoju, njihova prava i potrebe, oni će vjerovatno razviti nisko samopoštovanje i negativne stavove o sebi i svojim sposobnostima.

U svim društvima postoji potreba za podizanjem svijesti da je svako dijete jedinstveno i različito i da svako dijete s razvojnim teškoćama ima ista prava, potrebe i težnje kao sva djeca. Rad na podizanju svijesti je važan na svim nivoima u društvu – dijete, porodica, zajednica – da bi se suprotstavilo strahu, nerazumijevanju i negativnim stavovima. Najdjelotvorniji način za ovo je kroz učešće ljudi i djece s razvojnim teškoćama.

Uticaj negativnih stavova očigledan je na nivoima donošenja politike, zakonske regulative i školske prakse. Zvaničnici u obrazovanju, nastavnici i nevladine organizacije treba da razviju razumijevanje ometenosti u razvoju kao društvenog izazova – riječ je o nedostatku mogućnosti za djecu s razvojnim teškoćama da razviju svoje pune potencijale i učestvuju u društvu – a ne da se djeca s razvojnim teškoćama poimaju kao djeca koja 'nemaju' neke vještine ili sposobnosti. Tek kada se ovaj koncept usvoji, pojedinci i organizacije koji se bave obrazovanjem, prepoznaće svoju odgovornost da pomognu prekidanju kruga negativnih stavova i segregacije.

Suprotstavljanje isključenosti u Ho Ši Min Sitiju, Vijetnam²¹

Vijetnam je bio druga zemlja u svijetu koja je potpisala Konvenciju o pravima djeteta UN i 1991. donijela nacionalni akcioni plan u sedam tačaka. Odjeljenje za obrazovanje, uz podršku SC UK, organizovalo je 1993. dva seminara za demonstraciju UNESCO-vog *Resurs paketa za obuku nastavnika: Posebne potrebe u učionici*. Nekoliko zvaničnika područnih kancelarija za obrazovanje, shvatilo je, na ovoj radionici, da su mnoga djeca s manjim smetnjama već integrisana u redovne škole i da je ovo nešto čime mogu da se ponose.

Prije upisa u vrtić, od djece se zahtijeva ljekarski pregled da bi imali potvrdu da su dobrog zdravlja. Ovo može biti korišćeno kao izgovor za neupisivanje djece s razvojnim teškoćama od strane nastavnika koji brinu da bi njihovi bonus poeni za zarade mogli biti smanjeni, ako dijete ne bi postizalo napredak. Iako su mnoga djeca s razvojnim teškoćama primljena nezvanično u vrtiće, njihovi nastavnici se mogu suočiti s kritikom zbog toga što su to uradili.

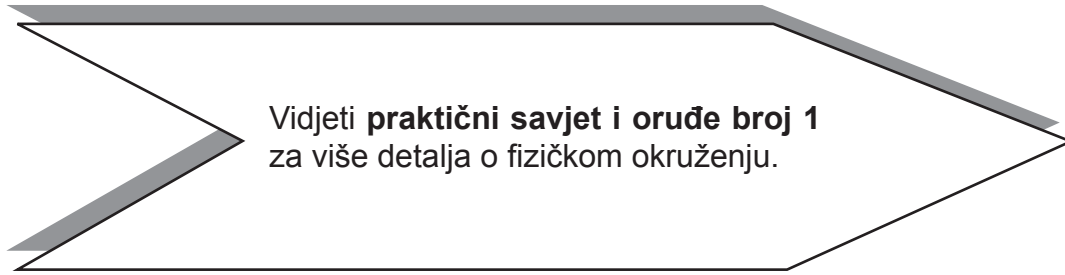
Kao dio programa, radionice su vođene u školi i zajednici, za roditelje i lokalni dom zdravlja i kadrove u tom distriktu kako bi izgradili pozitivnije stavove prema djeci s razvojnim teškoćama. Novinski članci, takođe, doprinijeli su da javnost bude svjesna ovog programa. Kao rezultat, roditelji su pokazali više interesa za upisivanje svoje djece s razvojnim teškoćama, roditelji prosječne djece manje su se plašili, a lokalno stanovništvo je ponudilo donacije. Posjeta grupe stranih nastavnika, pomogla je jačanju samopouzdanja lokalnih nastavnika u pogledu onog što su radili.

Programi poput ovog, mogu značajno da utiču, ali, na duže staze, negativni stavovi su odraz vrijednosti društva i jedino onda kada ljudi s razvojnim teškoćama budu, kroz obrazovanje, stekli dovoljno moći da učestvuju u društvu na jednakim osnovama s nastavnicima, pravnicima, arhitektama itd, stavovi društva postaće pozitivniji.

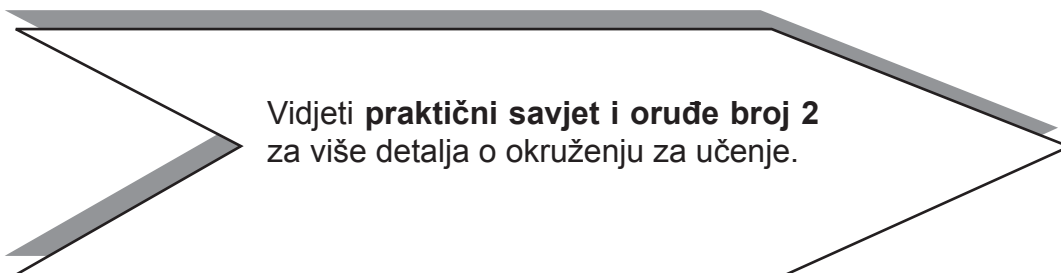
Promovisanje inkluzivnog okruženja za učenje

Stvaranje srdačnog i pristupačnog okruženja u kome sva djeca mogu da uče je glavni dio inkluzivnog obrazovanja. Djeca treba da budu sposobna da putuju bezbjedno do škole i da budu u bezbjednoj fizičkoj i socijalnoj sredini.

21 'Case Study: Vietnam' (1995), u *Towards Inclusion: SC UK's experience in integrated education*, South East Asia Programme Office (SEAPRO).

Njima je, takođe, potrebna brižna i stimulativna sredina za učenje da bi razumjeli ono što se podučava i da bi bili sposobni da komuniciraju i sarađuju sa svojim vršnjacima i nastavnicima. Ovo može zahtijevati prilagođavanje nastavnih metoda, materijala, organizacije i rasporeda, prije nego da se djeca prilagođavaju postojećim metodama. Takva prilagođavanja biće od koristi za kvalitetno obrazovanje sve djece – ne samo one s razvojnim teškoćama.

Sljedeći primjer, iz Engleske, fokusira se na ključna pitanja razvoja inkluzivnijeg okruženja za učenje:

Okvir za unaprjeđenje nastave i učenja, Levišam, Engleska²²

Lokalne obrazovne vlasti iz Levišama, London, angažovale su istraživača u oblasti obrazovanja sa Univerziteta u Mančesteru da radi s nastavnicima u nekoliko škola na izradi okvira za podsticanje inkluzivnije prakse u učionicama. Nastavne tehnike su proučene i razvijene zajednički. Oni su zaključili da su sljedeće vještine najvažnije:

- korišćenje pitanja tokom predavanja da bi podstakli aktivnije učešće članova odjeljenja;
- praćenje odgovora učenika ponaosob u odjeljenju;
- korišćenje intuicije i razvijanje dobrog odnosa sa odjeljenjem;
- održavanje živog ritma u nastavi.

Kvalitet odnosa u odjeljenju i komunikativne vještine nastavnika, imaju centralnu ulogu u razvoju inkluzivnog okruženja za učenje u kojem će sva djeca učestvovati. Tri metoda podrške učenju su naglašena u Levišamu:

- tehnika **dijete-djetetu** koju bi koristili učenici kao resurs u okviru učionice
- timski rad među svim nastavnicima i drugim odraslima, koji bi pokazao zajedničku posvećenost djelotvornijoj praksi.
- Partnerstvo između škole i roditelja, kako bi se obezbijedila eventualna dodatna podrška

Promovisanje rane intervencije

Široko je prepoznato da najveći uticaj na poboljšanje života djece ometene u razvoju može biti postignut u ranom djetinjstvu (0-6 godina). Tako će i rana intervencija imati veći uticaj i manje će koštati, nego duga intervencija kasnije, tokom života. Ovo je naročito slučaj u prevenciji neke smetnje da postane ozbiljna. Drugim riječima, što je ranija intervencija, to je veći uticaj na djetetov budući razvoj.

Na Papui Novoj Gvineji rana intervencija i podrška porodice bile su prioritet, kao dio razvoja inkluzivnijeg obrazovanja nastavnika.

22 Ainscow, M. i Brown, D (1999), *Guidance on Improving Teaching*, Lewisham Education Place, Lewisham Professional Development Centre, London, Velika Britanija.

Inkluzivna rana intervencija, Papua Nova Gvineja²³

Vlada Papue Nove Gvineje odlučila je 1991. da uvede promjene u fakultetsko školovanje svojih nastavnika. Posebne obrazovne potrebe su inkorporirane u postojeće trogodišnje fakultetsko školovanje. Da bi podržala vladin program inkluzivnog obrazovanja, organizacija Callan servisi za osobe ometene u razvoju, ustanovila je šemu 'kućnog kontakta' baziranog u zajednici i osnovala jedan inkluzivni vrtić. Callan servisi su, sa svoje strane, imali podršku Misije Christoffel Blinden, koja je postavila jednog stranog savjetnika.

Kao rezultat ove inicijative, djeca koja čuju i gluva djeca, naučila su da komuniciraju jedno s drugim od ranog uzrasta, bez straha ili predrasude. Djeca koja čuju bila su, zatim, prevodioci gluvoj djeci kada su prešli u osnovnu školu i sreli se s nastavnicima koji nijesu imali obuku iz oblasti jezika znakova. Pored toga, porodice i zajednice bavile su se pitanjima gluvoće i pružale informacije o potrebama gluve djece.

(Vidjeti, takođe, studiju slučaja dolje, iz Anhuia, Kina)

Promovisanje pozitivnih modela za ugledanje

Svim djevojčicama i dječacima potrebni su pozitivni modeli za ugledanje. Pozitivni modeli za ugledanje među odraslima su suštinski za razvoj samopoštovanja i samovrijednosti kod djece. Mnoga djeca s razvojnim teškoćama, međutim, odrastaju nemajući prilike da sretnu nekog odraslog s razvojnim teškoćama, tako da ne razumiju šta će odrastanje značiti za njih. Djeca s razvojnim teškoćama mogu da odrastaju u izolovanijim uslovima nego djeca iz drugih grupa koje se suočavaju s diskriminacijom (npr. djevojčice ili djeca iz nacionalnih manjina), zato što je većina djece s razvojnim teškoćama rođena od roditelja bez razvojnih teškoća, a većina odraslih sa najozbiljnijim smetnjama u razvoju dobijaju djecu bez razvojnih teškoća. Djeca ometena u razvoju, dakle, ne dolaze prirodno u kontakt sa odraslima ometenim u razvoju niti, neminovno, s drugom djecom s razvojnim teškoćama, i ovim se treba pozabaviti kao dijelom inkluzivnog procesa.

Idealno bi bilo da muškarci i žene ometeni u razvoju budu uključeni, na neki način, u obrazovanje djece s razvojnim teškoćama. Ovo bi, za početak, moglo biti urađeno putem kućnih posjeta i rehabilitacije u zajednici. Odrasli s razvojnim teškoćama mogli bi da pomažu u pripremanju djece za školu, a istovremeno bi ohrabivali roditelje da je obrazovanje vrijedno truda. Muškarci i žene s razvojnim teškoćama mogli bi biti pozivani da održe govor školama o svojim životima i postignućima. Odrasli ometeni u razvoju imaju

23 'Developing an Inclusive Education Service in Papua Guinea' (1991), referat predstavljen na EENET seminaru, Inclusion and Deafness, Manchester, Velika Britanija. <http://www.eenet.org.uk/deaf/incdeafrep/repindex.shtml>

važnu ulogu u obrazovanju kroz zagovaranje, bilo da su roditelji, članovi školskih odbora, nastavnici ili, jednostavno, članovi lokalne zajednice. U slučaju gluve djece smatra se suštinskim da oni imaju priliku da komuniciraju sa gluvim odraslim osobama i drugom gluvom djecom kako bi razvili svoju vještinu znakovnog jezika.

Nastavnik s razvojnom poteškoćom promoviše pozitivne stavove, provincija Kation, Tadžikistan²⁴

U seoskom području, koje je na jedan sat vožnje južno od glavnog grada, SC UK je podržavao projekat „Rehabilitacija u zajednici“ s jednom aktivnom grupom roditelja. Kako bi promovisali socijalizaciju kroz igru za djecu ometenu u razvoju, roditelji su organizovali centre za dnevni boravak i igraonice.

'Gospodin I' je lokalni nastavnik koji je imao fizičku razvojnu smetnju. Osoblje i roditelji koji su bili uključeni u dnevni centar molili su ga da se i on uključi. On je koristio vizuelna pomagala da bi privukao pažnju djece i pjesmice, zagonetke i matematičke igre da bi učenje učinio interesantnijim. Djeca su često dolazila kod njega da bi razgovarala o svojim problemima – uobičajen problem za djecu s razvojnim teškoćama je kada ih zadirkuju ili vrijeđaju. Oni su mogli da podijele ova osjećanja s njim na način na koji nijesu mogli s drugim odraslima, zato što je i on imao fizičku smetnju. 'G' je imala poteškoća u govoru. Obično je ćutke sjedila u uglu. 'Gospodin I' ju je podsticao da govori više i da se ne boji svog problema kada izgovara riječi. 'G' je sada u višim razredima i 'gospodin I' je u kontaktu s njenim novim nastavnicima. 'Gospođa B' čije dijete ima fizičku smetnju, rekla je da se osjećala ohrabrenom sa 'gospodinom I'. Vidjela je da se on snalazi dobro i shvatila da bi njeno dijete, takođe, moglo dobro da se snađe u budućnosti.

Podrška razvoju odgovarajuće politike

Negativni stavovi društva su često preneseni u neodgovarajuću nacionalnu politiku. Rijetko se čine naponi da se djeca ometena u razvoju uključe u razvojnu politiku relevantnu za njihove potrebe. Neodgovarajuća politika više ometa proces inkluzije, nego što bi ga ometalo njeno nepostojanje; npr. politike (uobičajene u Centralnoj i Istočnoj Evropi) koje, sa ciljem da zadovolje potrebe djece sa teškoćama, podržavaju njihov smještaj u institucije.

Pravo svih djevojčica i dječaka s razvojnim teškoćama na pristup obrazovanju je garantovano od strane onih zemalja koje su potpisale Konvenciju o pravima djeteta UN. Međutim, malo zemalja je formulisalo sopstvene jasne politike za djecu s razvojnim

²⁴ Lična e-mail komunikacija sa koordinatorom Obrazovnog projekta SC UK u Tadžikistanu (2001).

teškoćama. U ovom trenutku, najznačajniji primjeri progresivnih obrazovnih politika, koje *zaista uključuju* djecu ometenu u razvoju su Južna Afrika i Uganda.²⁵ U Lesotu je politika donesena prije mnogo godina, ali vlada se suočila s problemom nedostatka povjerenja ili ekspertize za sprovođenje te politike. SC UK je djelovao kao katalizator u spajanju ključnih zainteresovanih strana, uključujući ljude s razvojnim teškoćama, i pomogao ministarstvu obrazovanja da politiku sprovede u praksu.

Razvoj politike u Lesotu²⁶

O politici Ministarstva obrazovanja da uključi djecu ometenu u razvoju u svoje osnovne škole, informaciju je dala studija koju je sproveo strani konsultant 1987. Studiju je naručilo Ministarstvo, uz finansijsku podršku USAID-a, i naglasilo činjenicu da je institucionalna briga o djeci s razvojnim teškoćama štetna za psihološku i emocionalnu dobrobit djeteta, da narušava tradicionalne prakse brige o djetetu, da je veoma skupa i da obuhvata samo manji broj djece.

Sproveden je dug proces konsultacija s glavnim zainteresovanim stranama kako bi politika inkluzije bila pretočena u praksu. Ovo je vodio regionalni savjetnik za ometenost u razvoju Save the Children-a UK, u partnerstvu s nacionalnim udruženjima ljudi s razvojnim teškoćama. To je bio spor proces, koji je zahtijevao ogromnu promjenu u razmišljanju – od neprikosnovene prakse institucionalne brige za manjinu djece ometene u razvoju ka pravu sve djece s razvojnim teškoćama na obrazovanje u njihovim lokalnim školama. Vladino odjeljenje za specijalno obrazovanje osnovano je 1991, uz podršku savjetnika Save the Children-a UK, i inkluzivno obrazovanje je uvedeno u deset pilot škola. Snaga programa ležala je u jakim pobornicima inkluzivnog obrazovanja. Oni su bili privučeni iz širokog spektra zajednice i bili su uključeni, od rane faze, u diskusije o tome kako da se nova politika sprovede u praksi. Kao rezultat nove politike, bilo je mnogo više koordinisanog odgovora na potrebe i prava djece s razvojnim teškoćama.

25 Vidjeti web sajt EENET-a za informacije o ovim politikama: www.eenet.org.uk

'Focus on Policy: South Africa' u *Enabling Education*, br. 2 (1998).

'Focus on Policy: Universal primary education in Uganda', u *Enabling Education*, br. 4 (2000), Mančester, Velika Britanija.

26 Khatleli i drugi (1995), 'Schools for All: National planning in Lesotho' u B. O'Toole i R. Mcconkey (urednici) *Innovations in Developing Countries for People with Disabilities*, www.eenet.org.uk/documents/book/bookcontents.shtml

Podrška promjeni sistema u obrazovanju

Uvođenje inkluzivnije prakse u obrazovanje, zahtijeva promjene u kurikulumu, školovanju nastavnika, nastavnoj metodologiji i stavovima nastavnika. Idealno bi bilo da se promjene odigraju prije nego što se uključe djeca s razvojnim teškoćama. Ali, bilo bi nerealno čekati da se dese takve promjene prije uvođenja inkluzivnog obrazovanja. U Lesotu je, u stvari, uvođenje inkluzivnog pristupa dovelo do promjena u školovanju nastavnika i stavovima nastavnika.

Unaprjeđenje škole može biti rezultat uvođenja inkluzivnog obrazovanja ili može obezbijediti mogućnosti za uvođenje inkluzivnog obrazovanja. Ali, bilo koji put da se odabere, škola se mora unaprijediti.

U mnogim zemljama školovanje nastavnika za specijalno obrazovanje organizovano je posebno. Ako bi se od svih nastavnika očekivalo da podučavaju djecu sa spektrom sposobnosti i razvojnih teškoća, onda bi njihovo školovanje trebalo da odražava to. Isto tako, ako je uloga specijalista da mijenjaju stvari unutar jednog inkluzivnog sistema, oni takođe moraju da imaju odgovarajuće školovanje koje bi im omogućilo da preuzmu ulogu podrške lokalnim školama u razvijanju inkluzivnije prakse.

Primjer koji slijedi opisuje pristup školovanju prilagođenom da odgovara naročitim uslovima u siromašnoj oblasti u centralnoj Kini.

Obuka predškolskih nastavnika, Anhui, Kina²⁷

Komisija za obrazovanje oblasti Anhui (KOOA) bila je zabrinuta oko novih propisa prema kojima su oblasne komisije za obrazovanje bile obavezne da rade u pravcu **Obrazovanja za sve**, što je uključivalo i obezbjeđenje obrazovanja za djecu s razvojnim teškoćama. Njihovo istraživanje je pokazalo da bi integracija mogla biti korak naprijed, tako što bi se smanjio broj specijalnih škola i dalje nastavio njihov eksperiment sa specijalnim odjeljenjima u osnovnoj školi. SC UK je izrazio interes da se usredsredi na rani razvoj u djetinjstvu i ometenost u razvoju kroz predškolsko obrazovanje. KOOA je smatrala da bi rana intervencija olakšala njihov rad i tako su bili zainteresovani da otvore vrtiće, ali njihov krajnji cilj bio je rad u sektoru osnovnoškolskog obrazovanja, u skladu s njihovim zakonskim obavezama.

Program integrisanog obrazovanja, kako je tada nazivan, počeo je sa otvaranjem vrtića u jednom ruralnom gradu 1988. godine, a drugi je otvoren 1990. **Uvedene su promjene u opštu nastavnu metodologiju od jednog formalnog nastavnog sistema do takvog u kome je učenje zasnovano na igri (aktivno učenje) i aktivnostima u malim grupama.** U Anhuiu nijesu imali prilike da posmatraju model aktivnog učenja, tako da su male grupe nastavnika i administratora provodile kraće periode u Hong Kongu, radeći zajedno s nastavnicima u integrisanim vrtićima koje je vodila Armija spasa.

Program je 1993. proširen na još petnaest vrtića i zatražena je pomoć savjetnika Save the Children-a UK. Direktori i po dva nastavnika su prošli obuku. Širenje programa je dopunjeno kratkom početnom obukom, praćenjem i nadzorom, demonstracijom časa, godišnjim seminarima i biltenima. Škole su dobile uputstva da upisuju po najmanje dvoje djece sa blagim do srednjim razvojnim teškoćama u učenju, po mogućnosti stare tri do četiri godine, tako da bi mogli da budu tri godine u vrtiću prije nego što počnu osnovnu školu. Ova djeca se ne bi mogla upisati u školu na drugi način.

27 'Case Study: Anhui Province, China', (1995), u *Toward Inclusion: SC UK's experience in integrated education*, SEAPRO Documentation Series, Save the Children UK, London, Velika Britanija.

Oruđe za učionicu

Mapiranje područja za podršku inkluzivnom obrazovanju

Sažetak

Možemo pružiti podršku razvoju inkluzivnog obrazovanja na mnogo načina:

- promovisanjem pozitivnih stavova
- promovisanjem inkluzivnog okruženja za učenje
- promovisanjem rane intervencije
- promovisanjem pozitivnih modela za ugledanje
- podrškom razvoju odgovarajuće politike
- podrškom promjeni sistema u obrazovanju.

Aktivnost

1. Nacrtajte tabelu na velikom listu papira sa šest kolona. U prvoj koloni nabrojite pristupe za podršku inkluzivnom obrazovanju navedene gore (plus bilo koje druge koje biste željeli da dodate).
2. U drugoj koloni, uradite *prioritete* u pristupima, krenuvši od najmanje izazovnog u vašem kontekstu – 1 za najmanje izazovan, 6 za najizazovniji.
3. U drugim kolonama konstatujte sljedeće:
 - bilo koja *lokalna inicijativa* koja vam je poznata
 - *direktno iskustvo* koje vi/vaš tim imate sa svakim od pristupa
 - bilo koja *vještina ili iskustvo* u drugim oblastima programa koje bi moglo biti korisno u razvijanju svakog od pristupa na našoj listi
 - bilo kakvi *komentari ili zaključci* u smislu oblasti za moguću akciju.

	Prioritet	Lokalne inicijative	Direktno iskustvo	Druga relevantna iskustva	Komentari / zaključci
Stavovi					
Okruženje za učenje					
Rana intervencija					
Modeli za ugledanje					
Ravoj politike					
Promjena sistema					

6.

Kako da profunkcioniše inkluzivno obrazovanje

U ovom poglavlju rezimiramo ključne principe inkluzivnog obrazovanja – šta je potrebno da bi dobro funkcionisalo:

- promjena u sistemu
- škole
- promjene u upravljanju školama
- nastavnici
- učešće djece
- učešće zajednice.

Promjena u sistemu

- **Analiza: gdje je promjena potrebna?**

Prije planiranja i implementacije programa inkluzivnog obrazovanja, važno je steći pregled čitavog obrazovnog sistema – da bi se identifikovalo gdje su promjene potrebne. Promjena u jednoj oblasti mogla bi biti nedjelotvorna zbog odsustva promjene u drugoj oblasti.

- **Skupljanje osnovnih informacija**

Povežite bilo koju postojeću politiku o obrazovnoj inkluziji djevojčica i dječaka ometenih u razvoju sa situacijom i praksom 'na terenu'. Ali, čuvajte se trošenja previše vremena i novca na skupljanje podataka. Korišćenje međunarodnih proračuna često je dovoljno za početak, što može biti dopunjeno skupljanjem dobro ciljanih lokalnih informacija.²⁸

28 Miles, S. i Saunders, C (1990), *The Use and Abuse of Surveys in Service Development Planning for the Disabled – the Case of Lesotho*
www.eenet.org.uk/documents/scuk/surveys.shtml

**Uspješna inkluzija zavisi od
pažljive i planirane
raspodjele postojećih
ljudskih i materijalnih sredstava.**

- **Izrada inkluzivne politike**

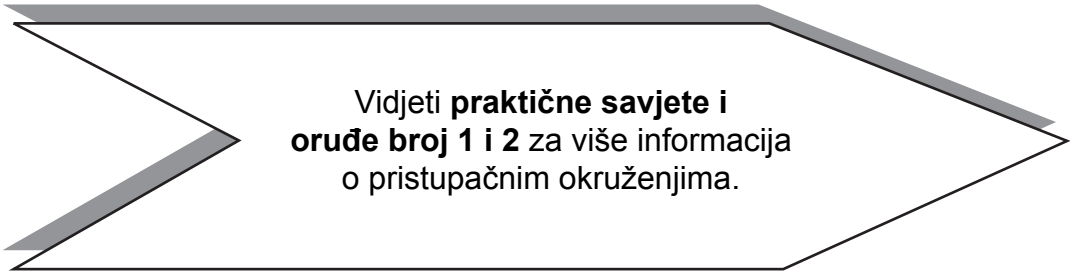
Planeri treba da shvate da od inkluzivnog obrazovnog sistema koristi imaju djevojčice i dječaci iz **svih** grupa u društvu, ne samo djevojčice i dječaci s razvojnim teškoćama. Obrazovne politike koje se bave potrebama svih marginalizovanih grupa u društvu, imaju više izgleda za uspjeh. Stvaranje politika za odvojene kategorije djece uzima mnogo vremena, skupo je i stvara podjele.

- **Prihvatanje odgovornosti**

U tradicionalnim sistemima smatra se greškom djece ili porodice, ako djeca ne mogu da dođu u školu ili ne uče. Nasuprot tome, u inkluzivnom sistemu prepoznato je da škole imaju važnu ulogu, ako djeca ne dolaze ili ne uče. Školski sistemi treba da prihvate odgovornost za učenje djece, tako što će svoje sisteme i metodologije učiniti relevantnijim i osjetljivijim na potrebe djece.

- **Pristupačno okruženje za učenje**

Pristupačnost okruženja za učenje krucijalna je za svu djecu da bi jednako učestvovala i bila potpuno uključena. Porodice i sama djeca treba da budu blisko uključeni u diskusiju o pitanjima pristupačnosti. Ovo može da uključuje: pitanja mobilnosti i transporta, fizičke pristupačnosti zgrada, stavova, nastavnih metoda, jezika na kojem je nastava, odnosa između nastavnika i djece.

**Vidjeti praktične savjete i
oruđe broj 1 i 2 za više informacija
o pristupačnim okruženjima.**

- **Fleksibilnost kurikuluma**

Kurikulum i ispitni sistem treba da budu relevantni za svu djecu. Tamo gdje postoji fleksibilni kurikulum, sva djeca imaju šansu da uče i da imaju koristi od obrazovanja i njihova postignuća mogu biti prepoznata.

Škole

- **Usvajanje pristupa koji obuhvata čitavu školu**

Škole treba podstaći da postanu samodovoljne u odgovaranju potrebama djece koja su marginalizovana, iz bilo kojeg razloga. U pristupu 'koji obuhvata čitavu školu', svo osoblje (svi nastavnici, asistenti, pazitelji itd) je uključeno u promovisanje inkluzivne prakse. U školama je prečesto ovo odgovornost samo jednog ili dva određena člana osoblja.

Promovisanje pristupa koji obuhvata čitavu školu, naročito je važno u ruralnim oblastima gdje je veća vjerovatnoća da će biti izolovane od dodatnih sistema podrške. Svim članovima osoblja u školi potrebna je obuka i podizanje svijesti o uključivanju djece s razvojnim teškoćama, a potrebno je i dobro rukovođenje obrazovnih menadžera.

- **Pilot škole**

Mnoge zemlje koje pokušavaju da uvedu inkluzivni sistem, shvatile su da je razvijanje pilot škole korisna stvar. Pilotiranje može biti korišćeno da se pokažu koristi od inkluzije drugim školama, obrazovnim menadžerima, direktorima i zajednicama. Ono, takođe, može da posluži kao resurs baza za praktičnu obuku nastavnika. Jednom kada se pilotiranje pokaže djelotvornim, metodi koji su korišćeni mogu biti uvedeni šire. Pilot ili model škole pokazale su se veoma korisnim u obuci nastavnika. Svaka oblast, po mogućnosti, trebalo bi da ima svoju pilot školu. (*Vidjeti primjere iz NDR Lao u poglavlju 4, i Anhui, Poglavlje 5.*)

- **Dodatna podrška**

Ako dodatna podrška postoji u okviru obrazovnog sistema, preporučljivo je da bude bazirana na nivou opštine ili pokrajine, ne u individualnim školama. Ovo zbog toga da bi se obezbijedilo da sve škole prihvate svoje odgovornosti koje se odnose na svu djecu o kojoj se one staraju i da se ne oslanjaju na savjetnike. Dodatne resurs osobe mogu da pruže podršku na nivou pokrajine ili zemlje.

Upravljanje školama

Dobro upravljanje školama je od suštinskog značaja kada se uvode obrazovne promjene. Lokalni menadžeri u obrazovanju i direktori mogu da obezbijede dobru podršku školama i da pomognu razvijanje mreža između škola. Menadžeri u obrazovanju mogu da promovišu inkluzivniju praksu u školama.²⁹

- **Obezbijediti da nastavnici nijesu preopterećeni**

Pažljivim planiranjem, menadžeri obezbjeđuju da nastavnici imaju zadatke koje mogu da stignu da urade. Ovo uključuje pitanja poput veličine odjeljenja i broja identifikovane djece s razvojnim teškoćama i teškoćama u učenju.

- **Nagraditi dobre nastavnike**

Menadžeri mogu postaviti sistem nagrađivanja za nastavnike koji pokazuju izuzetne vještine. Ovo može biti urađeno kroz postojeći sistem unaprjeđenja, a ne kroz paralelni 'specijalni' sistem.

- **Odredite vrijeme svim nastavnicima da posmatraju jedni druge**

Jedan od najdjelotvornijih načina unaprjeđenja prakse nastavnika i podstreka za njih da pokažu više fleksibilnosti i kreativnosti je da im se omogući da posmatraju jedni druge. Menadžeri treba u svoje planove da ovo stave kao prioritet i da obezbijede da nastavnici imaju priliku da promisle o tom svom iskustvu. Ovo je vrijedan oblik obuke nastavnika. Menadžeri, takođe, treba da obezbijede stalnu podršku nastavnicima koji počinju da rade na nov način.

- **Identifikovanje djece koja ne pohađaju školu**

Menadžeri treba da se postaraju da se dobiju podaci o svim lokalnim djevojčicama i dječacima, da budu upisani i da im se pomogne da nastave školu, ukoliko zapadnu u teškoće.

- **Promovisanje multisektorske saradnje**

Saradnja s drugim relevantnim sektorima je suštinski dio upravljanja obrazovanjem (npr. zdravstvene i socijalne službe). Djeca s razvojnim teškoćama i njihove porodice mogu primati usluge iz različitih izvora.

29 Holdsworth, J (1990), *Getting it Right: Children with disabilities in Asia*, Save the Children UK, London, Velika Britanija.

Nastavnici

- **Obuka nastavnika**

Nastavnicima je potrebna obuka o principima inkluzivnog obrazovanja i osnovama razvojnih teškoća, da bi obezbijedili da njihovi stavovi i pristupi ne sprječavaju djecu ometenu u razvoju da steknu ravnopravan pristup kurikulumu. Obuka treba da bude stalna, u vidu kraćih kurseva (ili modula) i trebalo bi da se odvija u okviru lokalnog školskog okruženja, po mogućnosti u njihovoj sopstvenoj školi. Obuka bi trebalo da se odvija kako tokom fakultetskog školovanja, tako i tokom stručnog usavršavanja. Obuka zasnovana na problemu, na konkretnom poslu, djelotvornija je od teoretske obuke tokom fakultetskog školovanja. U stvari, podstrek nastavnicima da se redovno sastaju, da prodiskutuju svoje probleme i da razviju povjerenje u sopstvene sposobnosti je argumentovano najdjelotvorniji oblik usavršavanja osoblja.

- **Odgovornost nastavnika**

Nastavnici treba da razumiju i prihvate da je njihova odgovornost da podučavaju svu djecu, pošto sva djeca imaju pravo na obrazovanje. **Motivisanje nastavnika da preuzmu ovu odgovornost može biti ključ uspjeha.** Kada već budu motivisani, biće im potrebna praktična podrška i konstruktivna povratna informacija. Sistemi nagrađivanja mogu biti korisni za održivost posvećenosti nastavnika koji pokazuju dodatne vještine, ali ovo bi trebalo da ide kroz postojeći sistem napredovanja u službi. To što je neko prepoznat kao kreativan nastavnik i što vidi djecu s razvojnim teškoćama kako postižu rezultate biće, samo po sebi, nagrada za nastavnika. Nagrađivanje podučavanja djece s razvojnim teškoćama dodatnim sredstvima, ima tendenciju stvaranja podjela.

- **Nastavna metodologija**

Nastavnicima sa iskustvom u samo frontalnom podučavanju i nastavnim metodama, vjerovatno će biti teško da prilagode svoj stil i da promovišu onaj s aktivnijim metodama i metodama u čijem centru je dijete. Promjene u nastavnim metodama mogu da uključe drugačiji raspored u učionici, tako da djeca mogu da rade u manjim grupama; podstrek 'drugarskom' sistemu u kojem starija djeca ili ona koja bolje stoje s postignućima, dobijaju zadatak da rade sa onima koji imaju poteškoća; uvođenje materijala koji se može nabaviti na lokalnom nivou za aktivnosti igre ili podučavanja matematike ili novog rječnika. Nastavnicima su potrebne prilike da isprobaju nove metode, podijele ideje i posmatraju druge nastavnike kako koriste različite metode.

- **Pristup informacijama**

Nastavnicima treba pristup lako čitljivim informacijama o međunarodnim dokumentima i o tome kako da implementiraju inkluzivniju praksu. Čitanje iskustava drugih nastavnika koji rade u sličnom kontekstu pomaže nastavnicima da promišljaju o sopstvenim iskustvima i da steknu dovoljno samopouzdanja da probaju nove ideje.

Učešće djece

- **Metodologija dijete-djetetu**

Djeca su vrijedan i često, nedovoljno iskorišćen resurs u obrazovanju. Oni, obično, mnogo bolje prihvataju ometenost u razvoju od svojih nastavnika i roditelja. Pristup **dijete-djetetu** je izuzetno djelotvoran način mobilisanja učešća djece. Djeca su aktivno uključena u borbu protiv negativnih stavova prema ometenosti u razvoju u svojim zajednicama, tako što identifikuju djecu koja ne idu u školu, pomažu u nošenju ili guranju kolica u školi djece koja imaju razvojne teškoće, pisanju zabilježaka za gluvu djecu na času, pomaganju u učenju djeci s razvojnim teškoćama kod kuće. U Zambiji i Lesotu djeca su sprovedla istraživanje u svojim zajednicama sa ciljem identifikovanja djece ometene u razvoju i uticanja na roditelje da im dozvole da idu u školu.

- **Grupe djece ometene u razvoju**

U nekim kontekstima može biti od velike pomoći podsticanje djece s razvojnim teškoćama da se sretnu u grupama da bi razvijali pozitivni sopstveni identitet, da bi bili izloženi pozitivnim modelima za ugledanje i da bi podijelili iskustva o konkretnim teškoćama s kojim se, možda, suočavaju. Gluvoj djeci je potrebna prilika da razvijaju svoje poznavanje jezika znakova. Odrasli ometeni u razvoju i njihova udruženja mogu biti od velike pomoći u podršci osnivanju takvih grupa. U Nepalju grupa djece s razvojnim teškoćama vodila je nacionalnu kampanju da bi se izvršio uticaj na roditelje da šalju svoju djecu s razvojnim teškoćama u školu.

(Vidjeti Sangitinu priču iz Nepala, Poglavlje 4.)

Učešće zajednice

- **Uključenost zajednice u obrazovanje**

Ima mnogo članova zajednice koji mogu doprinijeti razvoju inkluzivnog obrazovanja: oni koji rade na rehabilitaciji baziranoj u zajednici, stariji članovi zajednice, vođe vjerskih zajednica, roditelji, odrasli s razvojnim teškoćama i sama djeca. Korišćenje ljudskih i materijalnih resursa dostupnih na lokalnom nivou, pomaže stvaranju veza između škola, porodica i zajednica, kao i promovisanju vlasništva zajednice nad programima inkluzivnog obrazovanja. Dugoročni cilj je promovisanje inkluzije u društvu kao cjelini.

- **Uključenost roditelja**

Roditelji djece s razvojnim teškoćama često su najjači zagovornici prava djece ometene

u razvoju na pristup obrazovanju. Oni zaslužuju podršku, kako bi postigli svoje ciljeve. Međutim, mnogi roditelji nijesu svjesni toga da njihova djeca s razvojnim teškoćama imaju pravo da pohađaju škole koje se nalaze u njihovom susjedstvu. Zaista, interesi ili ciljevi roditelja ne moraju uvijek da odgovaraju potrebama i interesima njihove djece. Roditeljima, možda, treba pomoć da se organizuju kao grupa i da se bore protiv prakse koja za rezultat ima isključenost iz obrazovanja. Tamo gdje je moguće, roditelji djece s razvojnim teškoćama trebalo bi da imaju podršku da rade u partnerstvu sa organizacijama ljudi ometenih u razvoju i drugim grupama u zajednici, kako bi zagovarali ova prava.

- **Učešće**

Uključenost djece s razvojnim teškoćama, mladih ljudi i odraslih u formulisanje politike i prakse je ključno. Uključivanje malih grupa djece s razvojnim teškoćama i mladih ljudi, i pružanje podrške da govore o svojim prioritetima i potrebama, prvi je korak prema postizanju obrazovanja u čijem je centru dijete i koje je korisnije za njihov svakodnevni život. Njihovo učešće često može da ubrza razvoj inkluzivnije prakse. Njihovo znanje i stručnost, po pitanju razvojnih teškoća, treba da bude uvaženo na svim nivoima.

Polako!

Dinamika razvoja treba da bude spora
da bi se oni koji su uključeni osjećali dobro
s promjenama.

Oruđe za radionicu

Planiranje aktivnosti

Kada pročitate ovu brošuru, možda ćete htjeti da napravite svoj akcijski plan za promovisanje inkluzivnog obrazovanja u vašem kontekstu.

Aktivnost

Prodiskutujte sljedeća pitanja i dogovorite praktične akcije koje možete preduzeti u svom kontekstu. Predlažemo da ovo radite kao timsku aktivnost, ali moglo bi biti korisno, također, da se neka od ovih pitanja razmotre individualno.

- Šta ste naučili iz ove brošure?
- Koje su ključne lekcije za vaš kontekst?
- Šta bi mogle biti glavne opasnosti za razvijanje inkluzivnog obrazovanja u vašem kontekstu?
- Koji su glavni izazovi s kojima se suočavate vi i vaš tim?
- Koje korake ćete preduzeti?
- Šta će biti indikatori sprovođenja ili uspjeha?
- Koje konkretne aktivnosti biste mogli planirati za sljedeću (školsku) godinu?
- Kada i kako ćete evaluirati postignuti napredak – sa osobljem SC UK, školskim osobljem, djecom, porodicama itd?

Naredne stranice pružaju savjete i praktična oruđa koja imaju za cilj pomoć obrazovnom osoblju, kako bi se aktivno bavili djecom s razvojnim teškoćama i planirali pristupačno, kvalitetno obrazovanje. Inkluzivno obrazovanje zahtijeva i promjene u obrazovnim sistemima i prepoznavanje kapaciteta i potreba različite djece. Naredne strane pružaju praktično uputstvo i predloge za postizanje oba ova cilja.

Od vas zavisi kako ćete koristiti ove strane. Možda će vam biti korisno da ih fotokopirate kao materijal za sastanke koje ćete držati, ili za obuku u oblasti inkluzivnog obrazovanja, ili vam one mogu pružiti dodatnu informaciju ili ček listu kako biste proširili ono što ste pročitali u ovoj brošuri.

Praktični savjeti i oruđa

1. Fizičko okruženje
2. Okruženje za učenje
3. Posmatranje i procjena
4. Savjet i literatura
5. Međunarodna dokumenta
6. Dodatni izvori
7. Povratna informacija

Fizičko okruženje

Prevoz

Putovanje do škole i od škole može biti veoma teško za svu djecu. Često se koristi kao izgovor da se djeca s razvojnim teškoćama ne šalju u školu.

Pitanja o kojima treba razmisliti:

- velike razdaljine i loši putevi
- dostupnost javnog prevoza
- bezbjednost puta
- ranjivost po pitanju zlostavljanja (npr. silovanja u izolovanim sredinama)

Dokazna rješenja bi mogla da uključe:

- poboljšanje puteva
- kolica
- kolica-nosiljku
- konja/magarca
- nošenje
- nadzor odraslih po pitanju bezbjednosti.

Ako poteškoće s prevozom ne mogu biti riješene, škole mogu da razmotre učenje kod kuće, moguće koristeći metodologiju **dijete-djetetu** ili kroz neki program rehabilitacije u zajednici.

Školske zgrade

Kada su djeca već u školi, postoje druga pitanja fizičke dostupnosti koja treba razmotriti, poput ulaska u školske zgrade i lakoća kretanja po prostorima za učenje i rekreaciju. Fizička bezbjednost i udobnost djece trebalo bi da bude glavna briga u svim školama. Učenje će biti dostupnije za sve, kada se djeca osjećaju bezbjedno i udobno.

Sve promjene koje su ovdje predložene bile su isprobane i nijesu skupe

- Kada se gradi nova škola, izbjegnite stepenice – lagani nagib je bolji za svakoga.
- Jednostavne rampe i gelenderi mogu biti izgrađeni kako bi se prevazišao problem stepenica koje već postoje.
- Vrata treba da budu dovoljno široka da mogu da prođu kolica, ako je potrebno.
- Vrata treba da se lako otvaraju i da imaju ručke postavljene na odgovarajući nivo, ne previsoko.
- Toalet treba da bude organizovan što je moguće pristupačnije i bezbjednije. Privatnost i poštovanje su osobito važni djeci kojoj može biti potrebna pomoć u toaletu.
- Prostori za objedovanje treba da budu pristupačni i da imaju odgovarajući aranžman za sjedenje.
- Stolice u učionici treba da budu namještene tako da djeca mogu da se kreću, kad je potrebno, i da sjede sa odgovarajućom podrškom. Neka djeca mogu imati koristi od sjedenja u klupi, tako da mogu da sjede s drugom/drugaricom.
- Pokušajte da smislite jednostavna rješenja koja će djeci biti privlačna, radije nego da ih odvajate od njihovog mjesta za učenje i igranje.³⁰ Na primjer, fleksibilni aranžmani u kojima se koriste strunjače, jastuci, drveni blokovi ili stare gume od kola, mogu omogućiti djeci da rade u malim grupama. Pokušajte da ograničite korišćenje sjedišta koja ne mogu da se pomjeraju naokolo.
- Table treba da budu postavljene na odgovarajućoj visini za djecu koja sjede na podu, na sjedištima ili u kolicima.
- Obezbijedite više svjetlosti s bijelim zidovima, dovoljno dnevnog svijetla i dodatno osvjetljenje, gdje je potrebno.
- Osigurajte da ima dovoljno ventilacije i da je temperatura odgovarajuća za ventilaciju. Izbjegavajte vlagu i buku, koje bi mogle djeci skretati pažnju sa učenja.
- Organizujte područje za igru kako bi djeca s različitim razvojnim teškoćama mogla da učestvuju u igri sa ostalima.³¹

30 Organizacija People Potential organizuje obuku prilagođenu konkretnim potrebama, po potrebi. Oni su specijalizirali Odgovarajuću tehnologiju zasnovanu na dokumentima. Vidjeti web sajt <http://www.abpt.org.uk>

31 Vidjeti poglavlje 46, 'Igralište za sve' u Werner, D (1988), *Disabled Village Children: A guide for community health workers, rehabilitation workers and families*, Hesperian Foundation, Palo Alto, SAD.

Okruženje za učenje

Stavovi nastavnika³²

Nastavnici treba da nauče kako da slušaju, da budu dosljedni, strpljivi i da poštuju individualne stilove učenja djece.

Oni, takođe, treba da:

- Prihvate da djeca uče različitom dinamikom i na različite načine, i da planiraju svoja predavanja imajući na umu njihove različitosti.
- Planiraju aktivnosti u skladu s tim kako se odvija učenje, a ne u skladu sa zacrtanim rokovima u kurikulumu.
- Sarađuju s porodicama i članovima zajednice, kako bi osigurali da su djevojčice i dječaci u školi i da uče pod optimalnim uslovima.
- Fleksibilno i kreativno odgovaraju kako individualnim potrebama djece ponaosob tako i potrebama sve djece u učionici.
- Budu svjesni činjenice da izvjesni procenat djece u svim odjeljenjima ima neke poteškoće u učenju.

Nastavne metode

Nastavnici mogu pomoći da učionice budu inkluzivnije tako što će koristiti aktivne metode, u čijem središtu je dijete.³³ Ove metode mogu:

- podsticati svu djecu da se igraju i uče zajedno, i da dijele odgovornosti,
- umanjiti uticaj poteškoća u učenju,
- spriječiti razvoj poteškoća u učenju,
- identifikovati onu djecu koja su često etiketirana kao 'spori učenici', a koja, u stvari, imaju neku razvojnu teškoću,

³² Holdsworth, J (2000), *Getting it Right: Children with disabilities in Asia*, SC UK, London.

³³ Aktivno učenje je metodologija koju SC UK promovise u čitavom svom obrazovnom radu. Detaljnije savjete potražiti u *Education Quality Guidelines: Active learning*

- rješavati probleme u ponašanju,
- uključiti u kurikulum vještine neophodne za svakodnevni život,
- učiniti učenje zabavnim,
- povezati ono što se uči u školi sa svakodnevnim životom i situacijama kod kuće,
- mijenjati metod i dinamiku nastave kako bi se održalo interesovanje djece i omogućilo im se da uče sopstvenom brzinom,
- unaprijediti kvalitet odnosa u učionici,
- pomoći nastavnicima da unaprijede svoje nastavne vještine.

Komunikacija u učionici

Dobra, jasna komunikacija je odlučujuća za uspješno podučavanje i učenje sve djece. Nastavnici treba da pokušaju da:

- koriste jednostavan, jasan i dosljedan jezik,
- budu svjesni neverbalne komunikacije, jezika tijela, tona glasa, izraza lica itd.,
- koriste srdačne i ohrabrujuće oblike komunikacije, a ne one koji teže kontroli,
- budu fleksibilni u svojim komunikacionim metodama u korist onih koji ne mogu da koriste govorni jezik, ne mogu da čuju ili čiji je maternji jezik drugačiji od jezika na kojem se odvija nastava,
- prave redovne pauze u komunikaciji kako bi pomogli onima koji imaju kratak raspon koncentracije i pažnje,
- postaraju se da sva djeca mogu da vide, čuju i slušaju na odgovarajući način.

Redovne pauze

Za većinu djece koja kasne u razvoju ili imaju razvojne poteškoće, aktivnosti treba da budu strukturirane, ali i fleksibilne. Ovo uključuje davanje redovnih pauza.

Redovne pauze mogu se pokazati korisnima za djecu koja imaju poteškoća u učenju i ponašanju, senzornih poteškoća i djecu koja imaju hronične bolove. To im omogućava da održe koncentraciju i da budu uporni, a znači i da im se povećavaju šanse da ravnopravno imaju koristi od podučavanja.

Djeca s poteškoćama u kretanju i koordinaciji mogu, takođe, imati koristi od redovnog mijenjanja položaja.

Fleksibilne nastavne metode trebalo bi da pruže šansu djeci da imaju neophodne pauze i, možda, prelazak na mirniju aktivnost u odgovarajućim intervalima tokom dana.

Sluh i slušanje

Da bi se poboljšalo uključivanje djece sa slušnim teškoćama ili one čiji se porodični jezik razlikuje od jezika na kojem se izvodi nastava:

- treba djecu posjedati u krug tako da mogu da vide lice jedno drugome; ovo će pomoći da se čuje i razumije,
- treba se postarati da djeca dobro vide lice nastavnika i da ništa ne zaklanja njegovo/ njeno lice (npr. ruka, preduga brada),
- lice govornika nikada ne bi trebalo da bude u sjenci, tako da treba stajati naspram izvora svjetlosti (npr. prozora) kako bi čitanje sa usana bilo što je moguće lakše,
- treba se postarati da sva djeca obrate pažnju prije nego što progovorite,
- treba koristiti vizuelne znakove, poput slika, predmeta ili ključnih riječi za uvod u predavanje,
- treba smanjiti buku iz pozadine na minimum,
- ako se koriste aparati za sluh, treba voditi računa da oni pojačavaju zvuke, uključujući i buku iz pozadine; takođe, može biti teško praviti razliku među glasovima, ako nekoliko ljudi govori u isto vrijeme,
- treba podstaći djecu sa slušnim poteškoćama da sjede s prijateljem koji može da vodi zabilješke za njih – tako da oni mogu da se koncentrišu na čitanje sa usana.

Gluva djeca

Djeca uče o svom okruženju slušajući šta ljudi govore.³⁴ Gluvoj djeci mora se govoriti direktno da bi naučila. Mnoga gluva djeca nikada neće naučiti da govore. Znakovni jezici su prirodni jezici gluвих ljudi. Njima je potrebno da srijeću druge gluve ljude da bi učili ovaj jezik. Ima nekoliko načina kojima menadžeri u obrazovanju, škole i nastavnici mogu da promovišu razvoj jezika znakova:

- tražeći uputstva i podršku od nacionalnih udruženja gluвих ljudi
- identifikacijom odraslih gluвих osoba u zajednici koji vladaju jezikom znakova
- podsticanjem odraslih gluвих osoba da se uključe u obrazovanje gluve djece
- pružanjem podrške porodici u učenju jezika znakova
- obezbjeđivanjem obuke nastavnicima iz osnova jezika znakova i svijesti o gluvoći
- podsticanjem sve djece u školi da uče i koriste jezik znakova.

Vizuelna jasnoća

Mnogi praktični savjeti za djecu s poteškoćama sa sluhom mogu se, takođe, koristiti i za slabovidu djecu i/ili djecu koja imaju teškoće u učenju (i uopšte za svu djecu). Pored toga treba:

- dozvoliti učenicima da sjede na mjestima odakle najbolje mogu da vide (i čuju)
- predstaviti sebe prije nego što progovorite zbog slabovide djece, na primjer: 'Ovo je Marija' ili 'Moje ime je ...'
- koristiti velika, jasna slova na tabli
- čitati uputstva; nikada ne treba pretpostavljati da svako može da pročita s table
- detaljno opisati šta se nalazi na vizuelnim pomagalima (npr. 'na lijevoj strani je ...', 'na dnu je...')
- smanjiti/ukloniti buku iz pozadine kako bi bila moguća puna koncentracija na ono što nastavnik govori i da bi se izbjeglo odvlačenje pažnje na druge zvukove

34 UNESCO (2001), *Deafness: Vodič za roditelje, nastavnike i radnike u zajednici.*

- dozvoliti djeci da dotaknu nastavna pomagala, ako ne mogu da ih vide, na primjer, linije na mapama mogu biti postavljene koncem.

Djeca s većim oštećenjem vida mogu imati koristi od:

- krupnih slova
- lupa
- pažljive upotrebe svjetla
- stalka za čitanje ili manjih tabli
- obilježavanja bojom namještaja, školskih knjiga itd.

Slijepa djeca

Veoma malo djece se rađa slijepo. Mnogo veći broj njih ima problema sa vidom ili su slabovida.³⁵

Idealno bi bilo da slijepa djeca imaju pristup:

- obuci za orijentaciju i mobilnost – da mogu da se kreću bezbjedno i nezavisno, po mogućnosti s bijelim štapom,
- Brajevoj azbuci – vrijeme koje je potrebno da bi se naučilo Brajevo pismo razlikuje se u zavisnosti od uzrasta i sposobnosti,
- snimanjem predavanja – ovo može biti veoma koristan način za bolje učenje, ako je oprema dostupna.

Posmatranje i procjena

U svim procesima učenja, od suštinskog je značaja da nastavnik prepozna svako dijete kao pojedinca – sa jedinstvenim sklopom vještina, interesa, potreba i karakteristika. Ovo je osobito važno za uključivanje djece s razvojnim teškoćama u redovni sistem obrazovanja.

Brza procjena kapaciteta svakog djeteta, njegovih/njenih potreba i prioriteta pomoći će da nastava bude više sa djetetom u centru i da odgovara individualnim potrebama. Ovo će, takođe, pomoći nastavnicima da izrade individualne ciljeve učenja u skladu s potrebama i kapacitetima svakog djeteta.

Nastavnici su u svakodnevnom kontaktu sa svojim učenicima i, tako, mogu da posmatraju razvoj prekretnica kod svakog djeteta. Sva djeca se razvijaju različito i kašnjenje u jednom aspektu razvoja može biti neophodno da bi se desio napredak u drugom. Tamo gdje je podučavanje suviše zahtjevno za nivo razvoja i kapacitete djeteta, za posledicu može da ima zaostajanje. Isto tako, ako dijete nema dovoljno izazova i stimulacije, ona/on može izgubiti interesovanje i, opet, uticaj na obrazovanje biće ograničen. Mijenjanje metoda i dinamike, može pomoći svakom djetetu da uči sopstvenom brzinom.

Prepoznavanjem značajnih kašnjenja u razvoju, možemo da identifikujemo posebne potrebe na koje se mora odgovoriti da bi dijete moglo da uči i socijalizuje se u školi. Treba razmotriti pitanja vezana za vještine kretanja i komunikacije, dječijeg procesa opažanja i mišljenja, lateralnosti i koordinacije oko-ruka, kao i u vezi vještina neophodnih za svakodnevni život.

Odjeljak koji slijedi predstavlja uzorak oruđa za posmatranje pojedinačnog djeteta i identifikaciju značajnog kašnjenja u razvoju. Mnogi detalji su vezani za kulturološki kontekst i može biti potrebno prilagoditi ih prije korišćenja u datom kontekstu.

Posmatranje djeteta

Posmatranje djeteta znači posmatranje nje/njega u akciji da bi je/ga mogli poznavati i razumjeti, kako bi što bolje pomogli njen/njegov rast i napredak. *Odrasli koji se staraju o djetetu, trebalo bi da uvijek posmatraju.* Određeni trenuci (kao kada se djeca slobodno igraju) dobri su za posmatranje. Takođe, dobro je posmatrati dijete na nekoliko mjesta, u različito vrijeme i u različitim situacijama (npr. kada se igra, jede, kad je samo, s drugima). Posmatranje je kao dobar detektivski rad – ono vam daje tragove, ali obično morate, takođe, da dodate druge informacije za jasno razumijevanja onoga što se zbiva sa djetetom. Važno je iz posmatranja isključiti sopstvene predrasude/pristrasnosti. Posmatranje djeteta znači razumijevanje tog djeteta, kako bi se napravili bolji planovi za njene/njegove potrebe – a ne donošenje presuda o dobrom i lošem.

Neka oruđa za posmatranje

U sljedećoj tabeli navedene su neke vještine koje djeca mogu naučiti od rođenja do osme godine. *Molim vas, prilagodite ovu tabelu vašem kontekstu i potrebama. Razmislite o najmanje pet stvari koje djeca u vašoj zemlji uče u dobi od jedne do osam godina i dodajte ih tabeli.*

Koraci za korišćenje ove tabele

- Razmislite o prosječnom uzrastu na kojem su djeca sposobna da ovladaju navedenim vještinama, odnosno su spremna da uče pojedine aktivnosti.
- Popunite time srednju kolonu, 'prosječni uzrast'
- Sada posmatrajte pojedinačno dijete i, odmah nakon posmatranja ispunite donju tabelu kako biste ustanovili nivo djeteta.

Važno je zapamtiti da su djeca individue i da se svako dijete razvija na različit način i različitom dinamikom. Pored toga, način na koji se djeca razvijaju, ono što uče (i u kom uzrastu), veoma zavisi od njihovog kulturološkog koncepta, konteksta i očekivanja odraslih koji se staraju o njima.

Aktivnosti	Da	Prosječan uzrast	Komentari
Fizičke vještine			
sjedi, okreće se, ustaje i stoji samo, bez pomoći			
hoda 5-10 koraka			
odaziva se na svoje ime			
nosi stvari dok hoda			
sipa vodu u posudu bez prosipanja			
trči jedan minut			
održava ravnotežu na jednom stopalu i sama/sam poskakuje			
skače nazad i naprijed, gore i dolje, penje se gore i dolje			

Aktivnosti	Da	Prosječan uzrast	Komentari
Lične/socijalne vještine			
izražava osjećanja neverbalno			
izražava osjećanja verbalno			
sluša, govori u kratkim rečenicama i jasno odgovara na konkretna pitanja			
izražava interesovanja, komunicira i izgovara jasno			
dijeli svoje igračke i čeka svoj red kada se igra			
Praktične vještine			
jede i pije nezavisno			
koristi toalet			
umiva se i kupa nezavisno			
stara se o životinjama			
pomaže u kućnim poslovima poput kuvanja, čišćenja itd.			
Kognitivne vještine			
crti krug			
izgovara jednu riječ (npr. jaje, mama...), govori u rečenicama			
pjeva pjesmicu			
počinje da čita			
piše svoje ime			

Aktivnosti	Da	Prosječan uzrast	Komentari
piše pasus u kojem opisuje svoje aktivnosti tokom vikenda			
razumije osnovne koncepte kao što su: veličina, lokacija, količina			
prepoznaje boje			
sabira dva broja			
množi sa 3			
koncentriše se u igri			
crta jednostavan crtež			

Bilješke o vještinama komunikacije i percepcije

Gore su pobrojane neke od vještina komunikacije (slušanje, govor, izražavanje misli itd) i percepcije (dodir, slušanje, gledanje itd.), od vitalnog značaja za dobar razvoj i učenje djeteta. Komunikacija je sposobnost povezivanja sa ostalima u različitim situacijama. Komunikacija može biti ugrožena kada dijete ne može da čuje ili ne može da se izrazi dovoljno razumljivo da bi se razvio odnos ili, čak, da bi preživjelo.

Percepcija je tumačenje utisaka koji se dobijaju putem čula (dodira, sluha i vida). Dijete je normalno izloženo stimulaciji (nošenje, pjevanje, ljuljanje itd.) i razvija utiske od prvih dana nakon rođenja. Za djecu s poteškoćama u komunikaciji i/ili percepciji, često se pretpostavi da imaju intelektualnih teškoća i ova dijagnoza može da ugrozi i, konačno, izoluje dijete, čak i kada su pri ruci jednostavna rješenja. Zbog toga je, dakle, zaista važno pokušati razumjeti i baviti se potrebama u ranom periodu, kako bi se izbjegao krug žigosanja, negativnih stavova i ponašanja.

Posmatranje igre

3

Igra je veoma važna za učenje male djece. Ona im omogućava da istražuju svijet, povezuju se sa ostalima i razvijaju vještine i talente. To kako djeca igraju, daje nastavnicima uvid u njihove razne razvojne sposobnosti i potrebe (kao što je prethodno navedeno) i u načine na koji oni uče.

Aktivnosti	U skladu sa uzrastom	Ispod/iznad uzrasta	Komentari
Igre/sportovi			
hoda i trči			
baca i hvata loptu			
Zajedničke igre			
ima drugovi/drugarice u igri			
postoji uloga svakog djeteta u grupi			
inicira igru			
koncentracija			
pouzdanje			
interakcija			
igranje po redu			
pobjeđivanje i gubljenje			
Kreativno igranje			
crtanje, slikanje i pravljenje			
izrada stvari			
muzika i ples			
maskiranje i gluma			
Igranje nasamo			
maštanje			
oponašanje stvarnosti			
eksperimentisanje			
konstruisanje			
organizovanje			

Procjena djeteta

Ako ste zabrinuti oko napredovanja dječijeg razvoja (npr. ako se ponaša na način koji odgovara mnogo mlađem uzrastu i kontekstu od njenog/njegovog ili ako ne odgovara na fizičke stimulacije, kakvi su glasni zvuci) treba da razmislite o uzroku – i šta možete da uradite da biste pomogli.

Zapamtite, ove tabele su urađene da bi vam pomogle da skupite podatke da nešto nije u redu. Ako vidite znakove upozorenja:

1. Prvo, skupite dodatne informacije iz razgovora sa roditeljima. Važno je razgovarati sa roditeljima da biste provjerili sopstvena opažanja. Svako ponašanje može imati višestruke uzroke. Dijete koje ne može mnogo da govori, možda ima poteškoća u učenju, oštećenje sluha, možda je emocionalno uznemireno/uplašeno ili ima izuzetno uznemirenog roditelja. Ili možda, jednostavno, ne razumiju jezik kojim vi govorite! Pokušajte da vam pitanja stalno budu konkretna. Zapamtite da su roditelji, često, najbolji izvori informacija.
2. Nakon razgovora sa roditeljima i posmatranja djeteta, sljedeći korak je određivanje izvora problema. Razlog je:
 - neodgovarajuća ishrana djeteta
 - postojanje nekog biološkog problema
 - nekog nedostatka u okruženju djeteta
 - neka poteškoća u odnosu djeteta i odraslih koji se staraju o njoj/njemu.
3. Prilikom planiranja onoga što treba preduzeti, razmotrite sljedeća pitanja:
 - Kakve promjene možete unijeti u svoje podučavanje i komunikaciju da biste konkretno pomogli tom djetetu, a od čega bi, istovremeno, imala koristi i sva ostala djeca?
 - Kakve promjene možete unijeti u školsko okruženje, uključujući pomagala koja bi mogla biti podrška inkluziji djeteta?
 - Koga još možete pitati za savjet ili podršku za uspješno uključivanje djeteta? Drugog nastavnika? Nekog nadzornika? Roditelja?

Vrijedi naglasiti da blaga i srednja kašnjenja u razvoju, mogu biti riješena radom sa roditeljima po programima koji ne koštaju mnogo.

Drugo oruđe je *Instrument deset pitanja*, koje je urađeno za identifikaciju ozbiljnih razvojnih teškoća kod djece od rođenja do uzrasta od šest godina (Belmont, 1986, Durkin i drugi, 1989) i uspješno se koristi u mnogim zemljama u razvoju.

Izrada praktičnog plana podučavanja za nastavnike i roditelje

Na osnovu posmatranja i procjene navedenih gore, nastavnik može da sastavi osnovni plan podučavanja za bavljenje svim djetetovim potrebama (učenje, socijalizacija i praktične vještine). Informacije, kako od djeteta, tako i od roditelja, su od suštinskog značaja za kompletiranje i evaluaciju takvog plana.

Plan podučavanja

Prioritizacija potreba (učenje, socijalizacija, praktične vještine) da bi se postigao napredak u školi
--

1.

2.

3.

Ciljevi (u učenju, socijalizaciji, praktičnim vještinama) koje treba postići u sljedećih šest mjeseci

1.

2.

3.

Indikatori napredovanja

1.

2.

Aktivnosti za postizanje ciljeva za šest mjeseci		
---	--	--

dijete	nastavnik	roditelji
--------	-----------	-----------

1.		
----	--	--

2.		
----	--	--

3.		
----	--	--

Očekivani rezultati nakon šest mjeseci

učenje:

socijalizacija:

praktične vještine:

Evaluacija rezultata i prilagođavanje ciljeva

Šta je postignuto?

1.

2.

3.

Šta nije postignuto?

Zbog čega?

1.

2.

3.

Koje naredne korake treba preduzeti?

Koji problemi preostaju?

Ponovna prioritizacija glavnih problema → ciljeva → indikatora → aktivnosti → očekivanih rezultata u novom planu podučavanja za sljedećih šest mjeseci

Savjeti i literatura

U nekim slučajevima dijete, roditelji i nastavnici mogu tražiti dodatni savjet i podršku, kako bi održali uključenje djeteta u redovnu školu. Savjet se može dobiti iz brojnih izvora. Dajemo neke primjere ovdje, iako znamo da nijesu svi primjenjivi u svim kontekstima.

- **Pokret ljudi s razvojnim teškoćama i udruženja roditelja**

Savjet o tome kako razumjeti, prihvatiti i nositi se sa ograničenjima i kako učiniti da društvo zauzme pozitivniji stav prema ometenosti u razvoju.

- **Podrška nastavnicima ili centar za resurse za nastavnike**

Savjet o tome kako razvijati djelotvornije nastavne metode, materijale i aktivnosti u učionici u čijem bi središtu bilo dijete i inkluzija.

- **Socijalni radnik ili dječji psiholog**

Literatura u slučaju moguće traume ili tamo gdje su kompleksna pitanja učenja, socijalizacije ili ponašanja imala za rezultat rušenje odnosa između djeteta i njene/njegove porodice i/ili vršnjaka.

- **Osoba zadužena za rehabilitaciju u zajednici, radni terapeuti, logopedi**

Praktično razumijevanje ključnih vještina (za svakodnevni život, igru, komunikaciju, učenje) kod djece ponaosob i osnovna podrška za izradu i evaluaciju plana za podučavanje.

- **Radnik za osnovnu zdravstvenu zaštitu, ljekar ili nutricionista**

U slučajevima prestanka rasta, nedostatka vida, sluha, koncentracije ili neidentifikovanih razloga problema u ponašanju i učenju.

Međunarodna dokumenta

Konvencija UN o pravima djeteta (1989)

Član 2: Nediskriminacija

Strane ugovornice ove Konvencije će poštovati i obezbjeđivati prava utvrđena ovom Konvencijom svakom djetetu koje se nalazi pod njihovom jurisdikcijom bez ikakve diskriminacije i bez obzira na rasu, boju kože, pol, jezik, vjeroispovijest, političko ili drugo uvjerenje, nacionalno, etničko ili socijalno porijeklo, imovinsko stanje, onesposobljenost, rođenje ili drugi status djeteta ... [i] preduzeće sve odgovarajuće mjere kako bi se obezbijedila zaštita djeteta od svih oblika diskriminacije.

Član 28: Obrazovanje – osnovno ljudsko pravo

Strane ugovornice priznaju pravo djeteta na obrazovanje i u cilju postepenog postizanja ovog prava, a na osnovu jednakih mogućnosti, naročito će: učiniti osnovno obrazovanje obaveznim i besplatnim za sve.

Član 29: Ciljevi obrazovanja

Strane ugovornice se slažu da obrazovanje djeteta bude usmjerano na: razvoj djetetove ličnosti, talenta i mentalnih i fizičkih sposobnosti kako bi dijete bilo pripremljeno za aktivan život kad odraste, jačajući poštovanje za osnovna ljudska prava i razvijajući poštovanje za kulturu i nacionalne vrijednosti, kako djeteta, tako i drugih.

Član 23: Djeca s razvojnim teškoćama – prava na posebnu njegu i pomoć i na to da budu tretirana dostojanstveno

Strane ugovornice priznaju da dijete sa fizičkim i mentalnim smetnjama u razvoju treba da uživa pun i kvalitetan život, u uslovima koji obezbjeđuju dostojanstvo, unaprjeđuju samopouzdanje i olakšavaju njegovo aktivno učešće u zajednici.

Uvažavajući posebne potrebe djeteta sa smetnjama u razvoju ... obezbijediće se djetetu sa smetnjama u razvoju pristup i sticanje obrazovanja, obuke i zdravstvene zaštite, usluga rehabilitacije, pripremu za zapošljavanje i mogućnosti rekreacije na način koji vodi postizanju najveće moguće socijalne integracije i individualnog razvoja, uključujući njegov ili njen kulturni i duhovni razvoj.

Standardna pravila UN o izjednačavanju mogućnosti za osobe sa teškoćama (1993)

Standardna pravila je usvojila Generalna skupština UN kao rezultat Dekade osoba sa teškoćama. To nije zakonski obavezujući dokument, ali predstavlja jaku moralnu i političku posvećenost vlada da preuzmu akcije kako bi se postiglo izjednačavanje mogućnosti za ovu populaciju. Standardna pravila se koriste u međunarodnim okvirima kao način osiguranja da su prava ljudi sa teškoćama u svim aspektima života poštovana i podržavana.

Pravilo 6: Obrazovanje

Države bi trebalo da prepoznaju princip jednakih mogućnosti za osnovno, srednje i visoko obrazovanje za djecu, omladinu i odrasle ometene u razvoju, u integrisanom okruženju. One treba da se postaraju da obrazovanje osoba sa teškoćama bude integralni dio obrazovnog sistema.

Saopštenje iz Salamanke i Okvir za djelovanje (UNESCO, 1994)

5

'Vjerujemo i izjavljujemo da:

- svako dijete ima temeljno pravo na obrazovanje i mora imati priliku da stekne i održava prihvatljiv nivo učenja,
- svako dijete ima jedinstvene osobine, interese, sposobnosti i potrebe u učenju,
- obrazovni sistemi trebalo bi da budu osmišljeni, a obrazovni programi sprovedeni tako da uzimaju u obzir široku raznovrsnost ovih osobina i potreba,
- oni s posebnim obrazovnim potrebama moraju imati pristup redovnim školama koje bi trebalo da ih prime u okviru pedagogije u čijem središtu je dijete i koja bi odgovorila njihovim potrebama,
- redovne škole sa ovom inkluzivnom orijentacijom su najdjelotvornija sredstva borbe protiv diskriminatorskih stavova, stvaraju srdačne zajednice, obezbjeđuju djelotvorno obrazovanje većini djece i unaprjeđuju efikasnost i, konačno, isplativost čitavog obrazovnog sistema.'

(Saopštenje iz Salamanke, Paragraf 2.)

Vodeći princip ovog Okvira je:

'Škole treba da prime **svu djecu**, bez obzira na njihovo fizičko, intelektualno, socijalno i emocionalno, jezičko ili drugo stanje. Ovo uključuje djecu s razvojnim teškoćama i nadarenu djecu, djecu koja žive na ulici i onu koja rade, djecu iz udaljenih ili nomadskih populacija, djecu iz jezičkih, nacionalnih ili vjerskih manjina i djecu iz drugih ugroženih ili marginalizovanih područja ili grupa.'

(Uvod Okvira, Paragraf 3.)

Poseban paragraf naglašava specifične probleme obrazovanja djevojčica s razvojnim teškoćama:

'Djevojčice s razvojnim teškoćama su dvostruko ugrožene. Potreban je poseban napor da bi se obezbijedila obuka i obrazovanje za djevojčice s posebnim obrazovnim potrebama. Pored pristupa školi, djevojčice s razvojnim teškoćama bi trebalo da imaju i pristup informacijama i uputstvima kao i uzorima za ugledanje, što bi im pomoglo da prave realistične izbore i pripreme se za svoju buduću ulogu odraslih žena.'

(Okvir, Paragraf 55.)

Okvir priznaje pravo na razlike u potrebama u učenju i dinamici koje su očigledne u svim učionicama širom svijeta:

'Obrazovanje koje uzima u obzir posebne potrebe ... pretpostavlja da su razlike među ljudima normalne i da učenje, u skladu s tim, mora biti prilagođeno potrebama djeteta, a ne da se dijete uklapa u predodređena poimanja po pitanju dinamike i prirode procesa učenja.'

(Uvod Okvira, Paragraf 4.)

Dakarski okvir za akciju (2000)

Dakarski okvir za akciju (2000) veoma je malo pažnje obratio na pitanje djece s razvojnim teškoćama i onih sa takozvanim 'posebnim' obrazovnim potrebama. Međutim, opširne primjedbe Okvira uključuju pominjanje 'djece s posebnim potrebama' kao jedne od mnogih grupa djece koje su prepoznate kao marginalizovane po pitanju obrazovanja.

'Ključni izazov je kako osigurati da se široka vizija **Obrazovanja za sve**, kao jedan inkluzivni koncept, odražava u politikama nacionalnih upravnih i finansijskih agencija. **Obrazovanje za sve** ... mora uzeti u obzir potrebu siromašne i najugroženije djece, uključujući djecu koja rade, stanovnike udaljenih seoskih krajeva i nomade, pripadnike nacionalnih i jezičkih manjina, djecu, mlade i odrasle pogođene ratnim sukobima, virusom HIV-a ili sidom, gladne i bolesne, i one s posebnim potrebama u učenju...'
(Paragraf 19.)

'... [Programi staranja u ranom djetinjstvu i obrazovni programi] treba ... da pomognu u identifikaciji i poboljšavanju staranja i obrazovanja djece s posebnim potrebama...'
(Paragraf 30.)

Ovo je osobito važno za djecu ometenu u razvoju. Rana intervencija je široko prepoznata kao vitalna za osposobljavanje djece da imaju najbolje moguće prilike da vode ispunjen i aktivan život, kao članovi svojih zajednica. Rana intervencija je naglašena u politici za ometenost u razvoju Save the Children-a UK.

'... Uključivanje djece s posebnim potrebama, iz ugroženih nacionalnih manjina i nomadskih populacija, iz udaljenih i izolovanih zajednica i iz siromašnih predgrađa i drugih koji su isključeni iz obrazovanja mora biti sastavni dio strategija kako bi se postiglo univerzalno osnovno obrazovanje do 2015.'
(Paragraf 32.)

'Kako bi se privukla i zadržala djeca iz marginalizovanih i isključenih grupa, obrazovni sistemi treba da budu fleksibilni ... Obrazovni sistemi moraju biti inkluzivni, da aktivno traže djecu koja nijesu upisana i da budu fleksibilni u odnosu na okolnosti i potrebe svih učenika...'
(Paragraf 33.)

*Obrazovanje za sve: Odgovor našoj kolektivnoj posvećenosti
Bilješke iz Dakarskog okvira za akciju*

Dodatni izvori

6

Razumijevanje i odgovaranje potrebama djece u inkluzivnim učionicama: Priručnik za nastavnike (2001)

Ovaj **Priručnik** može biti korišćen kao dodatak UNESCO-ovom **Obrazovnom resurs paketu za nastavnike**. U njemu su ponovljene neke od poruka koje sadrži Resurs paket, ali on, takođe, daje praktične savjete nastavnicima o tome kako da postupaju s djecom koja imaju određene poteškoće u učenju.

Uključivanje isključenih: Raznovrsnost u obrazovanju – Uganda i Rumunija (2001)

Ove temeljne studije slučaja, koje je uradio UNESCO, pružaju korisne primjere implementacije inkluzivnog obrazovanja.

Gluvoća: Priručnik za socijalne radnike, nastavnike i roditelje (2001)

Uz ovu UNESCO-vu publikaciju ide i video. Publikacija je relevantna za sve kulture i sredine i ima odličan odjeljak o obrazovanju. Video je snimljen u Ugandi, s nekim dijelovima iz inkluzivnog obrazovnog programa u Lesotu, uz podršku Save the Children-a UK.

UNESCO Obrazovni resurs paket za nastavnike : Posebne potrebe u učionici (1993)

Ovi materijali su urađeni kao dio UNESCO-vog projekta za pomoć školama i nastavnicima koji rade sa učenicima s posebnim potrebama. Oni mogu biti korišćeni kao literatura tokom redovnog školovanja nastavnika, za radionice za stručno usavršavanje nastavnika ili za obuku osoblja u školi.

Za UNESCOV-a izdanja kontaktirati:

Inclusive education, Division of Basic Education
UNESCO
7 Place de Fontenoy
75352
07 SP France
Fax: +33 1 45 68 56 26
<http://www.unesco.org/education/educprog/sne>

Škole koje s dobrodošlicom primaju đake: Učenici s razvojnim poteškoćama u redovnim školama (1999)

Uz ovu kratku publikaciju ide i video. Odnosi se na zajednice, nastavnike i djecu koji rade zajedno kako bi minimizirali prepreke učenju i promovisali uključivanje sve djece u školu. Nastavnici iz 15 škola, svaki u drugoj zemlji, dijele svoja iskustva i praksu u učionici. Dostupno na sajtu UNESCO-a (vidjeti gore)

Indeks za inkluziju: Razvijanje učenja i učestvovanja u školama (2000)

Ovo je komplet materijala za vođenje škola kroz proces razvoja inkluzivne škole. Uradio ga je Centar za proučavanje inkluzivnog obrazovanja u Bristolu, u saradnji sa Centrom za obrazovne potrebe u Mančesteru i Centrom za istraživanja u obrazovanju u Kenterberiju. On predstavlja rezultat trogodišnjeg akcionog istraživanja. Preveden je na mnoge jezike. Cijena: 24.50 funti, uključujući poštarinu u Velikoj Britaniji.

Dostupno na:

Centre for Studies on Inclusive Education (CSIE)

Room 25 203 S Block, Fenchay Campus

Coldharbour Lane

Bristol BS16 1QU

United Kingdom

Tel: +44 (0) 117 344 4007

Fax: +44 (0) 117 344 4005

<http://inclusion.uwe.ac.uk/csie/>

Odgovor na posebne i raznovrsne obrazovne potrebe: Da inkluzivno obrazovanje postane stvarnost (2000)

Hannu Savolainen, Heikki Kokkala, Hanna Alasuutari (priređivači)

Ova publikacija se zasniva na radovima predstavljenim na Strateškoj sesiji za obrazovanje s posebnim potrebama Svjetskog obrazovnog foruma, koji je organizovao Institut Niilo Maki u Finskoj.

Dostupno na:

Ministarstvo spoljnih poslova Finske

Odjeljenje za međunarodnu saradnju za razvoj

PO Box 176

00161 Helsinki, Finska

Uključivanje ljudi s razvojnim teškoćama u svakodnevni život (1999)

Hazel Jones

Ovaj praktični video i publikacija zasnivaju se na seriji radionica koje je izradio Save the Children UK kao dio svojih aktivnosti baziranih u zajednici u Ho Ši Min Sitiju u Vijetnamu.

Izdavač: Save the Childre UK

Cijena: 9.95 funti, plus poštarina 1.50 funti ISBN: 1 841870 08 0

Dostupno na:

Plymbridge Distributors

Estover Road

Plymouth PL6 7PY

United Kingdom

Tel: +44 (0)1752 20 23 10

Fax: +44 (0)1752 20 23 33

E-mail: Orders@plymbridge.com

Pristup za sve: Pomoć da participatorni procesi postanu pristupačni svima (2000)

Ingrid Lewis

Ovaj dokument je urađen nakon Globalnog pregleda rehabilitacije bazirane u zajednici Save the Children-a UK. On daje sveobuhvatni pregled pitanja pristupačnosti prije, tokom i nakon seminara. Dostupan je na francuskom, portugalskom, španskom i arapskom jeziku, a postoji i audio-kaseta na engleskom i verzija na Brajevom pismu.

Dostupno na:

www.savethechildren.org.uk/development/global_pub/index

ili

Development Dialogue Team

Save the Children UK

17 Grove Lane

London SE5 8RD

United Kingdom

Tel: +44 (0)20 7703 5400 ext.2565

Fax: +44 (0)20 7703 7630

Prava djece s razvojnim teškoćama – praktični vodič (2001)

Hazel Jones

Ova knjiga i baza podataka na CD-u je oruđe za svakoga, bilo da je u pitanju vladina, nevladina, lokalna ili međunarodna organizacija i udruženje ljudi, ljudi ili djece, ili roditelja djece s razvojnim teškoćama, da bolje razumiju situaciju djece ometene u razvoju i da preduzmu akcije za promovisanje prava djece s razvojnim teškoćama svugdje.

ISBN 91-89366-77-8

Cijena: Book SEK 120; kod za naručivanje br. 2001-2644

CD-Rom SEK 80; kod za naručivanje br. 2001-2495 (plus poštarina)

Dostupno na:

Publishing

Save the Children Sweden

107 88 Stockholm

Sweden

Fax: +46 8 698 90 25

<http://www.rb.se/bookshop>

Web sajt obrazovne mreže (EENET)

<http://eenet.org.uk>

EENET pruža pristup jedinstvenom i široko baziranom korpusu ekspertize i iskustva u oblasti inkluzivnog obrazovanja širom svijeta. Posvećen je prioritizaciji potreba zemalja/ organizacija/poedinaca koji imaju ograničen pristup informacijama i resursima. Prepoznaje da je obrazovanje mnogo šire od školovanja. EENET daje doprinos razvoju inkluzivne i održive obrazovne politike i prakse tako što dijeli relevantne informacije i iskustvo.

EENET, Educational Support and Inclusion

University of Manchester, Oxford Road

Manchester M13 9 PL

United Kingdom

Tel: +44 (0)161 275 3711

Fax: +44 (0)161 275 3548

Email: eenet@man.ac.uk

Povratne informacije

Nadamo se da je ova brošura bila od koristi vama i vašem timu, u promišljanju nekih pitanja vezanih za uključivanje djece s razvojnim teškoćama u redovni sistem obrazovanja.

Ova publikacija predstavlja jedan stalni proces učenja i razmjene u okviru Save the Children-a UK. Nadamo se da će ove smjernice biti unaprijeđene, dopunjene i ponovo izdate.

Molimo vas da nam tačno kažete šta mislite o ovoj brošuri i kako ona može biti poboljšana i korišćena u budućnosti. Možda biste mogli da razmotrite sljedeća pitanja:

- Je li ova brošura korisna i relevantna za vaš kontekst?
- Kako je vaš tim koristio/će?
- Da li pruža jednostavna objašnjenja i predloge za one koji nijesu stručni?
- Ima li nekih pitanja ili oblasti koje vam i dalje nijesu jasne?
- Ima li praznina?
- Kako biste poboljšali ovu brošuru?
- Imate li drugih iskustava ili studija slučaja koje bi mogle ilustrovati konkretna pitanja?

Molim vas, ako imate kakav komentar, pošaljite na:

**Nicky Hodges
Policy Officer (Disability and Gender)
Save the Children UK
17 Grove Lane
London SE5 8RD
United Kingdom**

Škola za sve

Uključivanje djece s razvojnim teškoćama u obrazovanje

Iskustva Save the Children-a i partnera globalno pokazuju da unaprjeđenje obrazovanja ide ruku pod ruku sa inkluzijom i pristupom. Fleksibilne, kvalitetne sredine koje odgovaraju na potrebe, biće korisne svoj djeci i osnova su za uključivanje marginalizovanih grupa poput djece s razvojnim teškoćama u obrazovanje.

Ove smjernice prvenstveno su namijenjene nastavnicima koji pokušavaju da razviju inkluzivnu praksu, fokusirajući se na uključivanje djece s razvojnim teškoćama u škole. Iako se ova knjiga fokusira na djecu s razvojnim teškoćama, nadamo se da će biti korisna za razvijanje opšte inkluzivne prakse. Grupe u zajednicama i nevladinim organizacijama, kao i ljudi koji rade u okviru rehabilitacije bazirane u zajednici i u širem kontekstu vezanom za razvojne teškoće mogu, takođe, da koriste ove smjernice za rad u oblasti inkluzivnog obrazovanja.

Iako su smjernice prvenstveno fokusirane na škole, mnoge informacije su relevantne i za čitaoce koji rade u okruženjima van škole.

Autori:
Tim za dijalog o razvoju

Save the Children
17 Grove Lane
London SE5 8 RD
UK

Tel: +44 (0) 20 7703 5400
ext. 2565
Fax: +44 (0) 20 7708 2508
www.savethechildren.org.uk

Možete dobiti ovu publikaciju na
www.savethechildren.org.uk/development

Save the Children

UK